

पच्चीसौं वार्षिक प्रतिवेदनको सारांश

आर्थिक वर्ष २०७१/७२

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग
काठमाडौं, नेपाल

लोक मान सिंह कार्की
प्रमुख आयुक्त

दीप बस्न्यात
आयुक्त

नवीनकुमार घिमिरे
आयुक्त

डा. गणेशराज जोशी
आयुक्त

राजनारायण पाठक
आयुक्त

डा. साबित्री थापा गुरुड
आयुक्त

मन्तव्य

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले पच्चीसौं वार्षिक प्रतिवेदनको कार्यकारी सारांशसहित केही तथ्यपरक सूचना समेटी प्रकाशन हुन लागेको यस पुस्तिकाको माध्यमबाट भ्रष्टाचार नियन्त्रणको दिशामा आयोगले एक आर्थिक वर्षभित्र सम्पादन गरेका गतिविधिहरूको विषयमा आमजनता एवम् सरोकारवालाहरूले जानकारी प्राप्त गर्ने अपेक्षा लिएको छु। साथै सार्वजनिक निकाय र पदाधिकारीहरूको काम कारबाहीको पारदर्शिता, जिम्मेवारीपना र जवाफदेहिता अभिवृद्धिका लागि नियामक निकायको रूपमा आयोगले निर्वाह गरेको भूमिका र यसबाट प्राप्त उपलब्धिको वस्तुपरक मूल्यांकन र समीक्षा गर्न समेत यसले सहयोग पुऱ्याउने विश्वास लिएको छु।

सीमाविहीन अपराधको रूपमा विस्तार हुँदै गएको भ्रष्टाचार आज खास देश र समाजको मात्र नभई हरेक मुलुकको चासो र चुनौतीको विषय भएको छ। बढ्दो भ्रष्टाचारका कारण अवैध हातहतियारको निकासी पैठारी, लागूपदार्थको ओसारपसार, आतंकवादी क्रियाकलापमा लगानी लगायत सम्पत्ति पलायन जस्ता समस्याहरूले प्रश्रय पाइरहेका छन्। यस सामाजिक अपराधको दुष्प्रभावबाट नै समाजमा गरिबी, पछौटेपन र आर्थिक असमानताको खाडल बढ्दै गएको देखिएको छ। सूचना संजालीकरण र आधुनिक प्रविधिको विकाससँगै भ्रष्टाचारको स्वरूप र आयाममा समेत परिवर्तन आएको छ। त्यसैले यसको नियन्त्रणका लागि सक्षम र अधिकारसम्पन्न संरचना र बहुआयामिक अनुसन्धान पद्धतिको विकास आजको आवश्यकता बनेको छ।

वस्तुतः सुशासन प्रवर्द्धन सरकारको प्राथमिक दायित्व हो जसका लागि भ्रष्टाचार नियन्त्रण अनिवार्य र अपरिहार्य पूर्वशर्त हो। उक्त उद्देश्य प्राप्तिको लागि सरकारले आवश्यक नीतिगत, संस्थागत एवम् प्रक्रियागत प्रबन्ध गरे पनि तिनको कार्यान्वयन पक्ष कमजोर हुँदा अपेक्षित नतिजा भने प्राप्त हुन सकेको छैन। नेपालमा भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि विभिन्न सरकारी निकायहरू कार्यरत भए पनि तिनीहरूको कार्यसम्पादन भने नतिजामुखी हुन सकेको छैन। यसरी भ्रष्टाचार नियन्त्रणको उद्देश्यले स्थापित बहुनिकायको उपस्थितिले काममा दोहोरोपना र असामञ्जस्यता हुने त छँदैछ, सेवाग्राही स्वयंलाई समेत भ्रम सिर्जना भएको पाइएको छ। यस सन्दर्भमा भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा संलग्न आयोग जस्ता निकायको संस्थागत सवलीकरण र कार्यसम्पादनको स्वायत्तता एवम् सम्बद्ध सरकारी निकायहरूबीच समन्वयात्मक कार्यसंस्कृतिको विकास हुन आवश्यक छ। भ्रष्टाचार नियन्त्रणको अभियानमा आयोगले निर्वाह गरेको भूमिका र त्यसबाट प्राप्त उपलब्धिको आधारमा हालसम्मका

सकारात्मक प्रयासहरूलाई निरन्तरता दिने एवम् विगतका अनुभवको आधारमा आगामी रणनीतिहरू तय गरी अघि बढ्न आयोग प्रतिबद्ध छ ।

नेपाल र नेपालीको हितलाई सर्वोपरि राख्दै आम नागरिकले अनुभूत गर्नसक्ने गरी सुशासनको प्रत्याभूति गराउने र आर्थिक समृद्धि एवम् समन्यायिक विकासका लागि आयोग प्रयत्नशील छ । आर्थिक विकास र समृद्धि नै आजको युगको माग हो भने राज्यको अबको प्राथमिकता त्यसैतर्फ केन्द्रित हुनु आवश्यक छ । सुशासन, समृद्धि र समन्यायिक विकास नागरिकको अपेक्षा र अधिकार हो । देशमा विद्यमान विकासका सम्भावनाहरूलाई उजागर गर्दै राज्यप्रदत्त सेवा सुविधाबाट कुनै पनि नागरिकहरू वञ्चित हुन नपरोस् एवम् जनताको नाममा विनियोजित प्रत्येक सिक्काको सदुपयोग हुने अवस्था सुनिश्चित गर्नु नै आयोगको प्राथमिकता हो । स्वेच्छाचारी ढंगले अधिकारको दुरुपयोग गरी आफ्नो स्वार्थ सिद्ध गर्न खोज्ने उपरको निगरानी र कारवाही अभिसक्त बनाउन आयोग दृढ संकल्पित छ । भ्रष्टाचार नियन्त्रण र सुशासन अभिवृद्धिका लागि चाल्नुपर्ने कदमहरूबारे आयोगले पटक पटक नेपाल सरकारलाई सुझाव दिए पनि ती सुझावहरूलाई केवल परम्पराको निरन्तरताको रूपमा मात्र लिएजस्तो देखिन्छ । आगामी दिनमा आयोगले दिएका सुझावहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुने अपेक्षाका साथ प्रस्तुत सारांश तयारीमा संलग्न सबै राष्ट्रसेवकलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

धन्यवाद ! ! !

लोक मान सिंह कार्की

प्रमुख आयुक्त

पच्चीसौं वार्षिक प्रतिवेदन

आर्थिक वर्ष २०७१/७२

(सारांश)

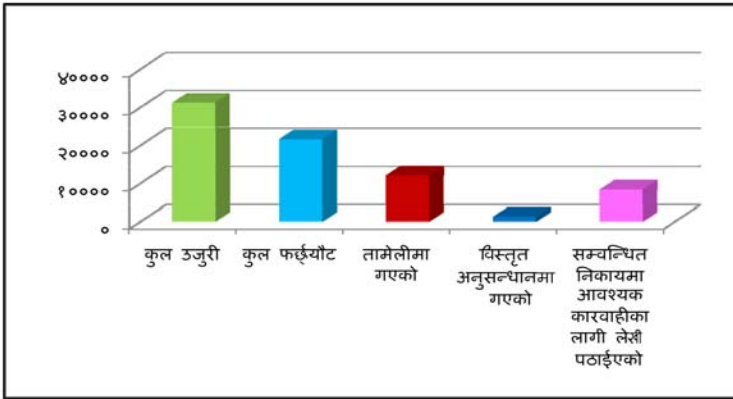
अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग भ्रष्टाचार नियन्त्रणको उद्देश्यले स्थापित एक स्वतन्त्र संवैधानिक निकाय हो। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ११ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको गठन तथा काम, कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्था गरिएको छ। उक्त संवैधानिक व्यवस्था बमोजिम आयोगलाई भ्रष्टाचारजन्य कसुर र अनुचित कार्य नियन्त्रणको जिम्मेवारी सुम्पिएको छ। निर्धारित जिम्मेवारी निर्वाहको क्रममा आयोगले निरोधात्मक, प्रवर्द्धनात्मक र दण्डात्मक रणनीतिहरू अवलम्बन गर्दै आएको छ। भ्रष्टाचारजन्य कसुर र अनुचित कार्य नियन्त्रणका लागि आयोगले मूलतः नेपालको संविधान, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नियमावली लगायत सम्बद्ध कानूनको परिधिभित्र रही जिम्मेवारी निर्वाह गर्दै आएको छ। यसका अतिरिक्त अनुसन्धान, तहकिकात र अभियोजन कार्यलाई वैज्ञानिक, वस्तुगत र नतिजामुखी बनाउने उद्देश्यले विभिन्न प्रयासहरू गरिएका छन् भने कर्मचारी आचारसंहिता तयार गरी लागू गरिएको छ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२१ को उपदफा (३) अनुसार आयोगले वर्षभरि गरेका काम कारबाहीहरू समेटी सम्माननीय राष्ट्रपति समक्ष वार्षिक प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। उक्त प्रतिवेदनलाई प्रधानमन्त्रीमार्फत संसदसमक्ष प्रस्तुत गर्ने र व्यवस्थापिका संसदमा छलफल हुने प्रावधान छ। उक्त व्यवस्था बमोजिम संवैधानिक निकायको रूपमा स्थापित आयोगले आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा भ्रष्टाचार नियन्त्रणको दिशामा निर्वाह गरेका कार्यहरू समेटी पच्चीसौं वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको र उक्त प्रतिवेदनमा समावेश गरिएका विषयहरूको संक्षेप यस कार्यकारी सारांशमा प्रस्तुत छ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रण र सुशासन प्रवर्द्धनको दिशामा निरोधात्मक, प्रवर्द्धनात्मक र दण्डात्मक रणनीति अन्तर्गत आयोगबाट आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा सम्पादित कार्यहरू समेटी तयार भएको पच्चीसौं वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लिखित विषयहरूको संक्षिप्त विवरण प्रस्तुत गरिएको छ। यस अन्तर्गत विभिन्न माध्यमबाट आयोगमा प्राप्त उजुरीको संख्यात्मक विवरण र ती उजुरी उपर भएको कारबाहीको विवरण समावेश गरिएको छ। आयोगबाट भएको कारबाही अन्तर्गत प्रारम्भिक र विस्तृत अनुसन्धान पश्चात तामेली वा मुल्लबीमा राखिएको विवरण, विशेष अदालतमा मुद्दा दायर भएको विवरण, विभागीय कारबाही वा अन्य कारबाहीका लागि सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाइएको र सचेत गराइएका विषयहरूको विवरण समाविष्ट छ।

यस अतिरिक्त निरोधात्मक र प्रवर्द्धनात्मक परिचालित केही कार्यक्रमहरू समेत प्रतिवेदनमा प्रस्तुत गरिएको छ। साथै संविधानले निर्दिष्ट गरे बमोजिम भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि आगामी दिनमा गर्नुपर्ने सुधारका विषयहरू समेटी सुभावको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

आयोगको केन्द्र तथा क्षेत्रीय कार्यालयहरूमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा प्राप्त कुल २२,६०२ उजुरीहरूमध्ये ४,६२६ उजुरीहरू आर्थिक वर्ष २०६९/७० बाट जिम्मेवारी सरेर आएका र १७,८७६ उजुरीहरू आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा थप भएका थिए। आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा आयोगको केन्द्र, क्षेत्रीय कार्यालयहरू र आयोगको प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गर्ने सम्बन्धित

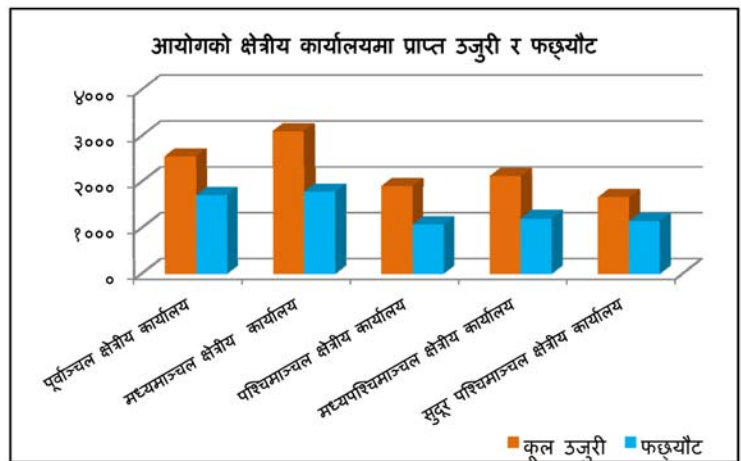

जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूमा समेत गरी कुल ३१,२१३ उजुरीहरूमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ बाट जिम्मेवारी सरेर आएका ९,७१० उजुरीहरू तथा आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा थप

भएका २१,५०३ उजुरीहरू उपर प्रारम्भिक छानबिन भएको थियो। यसरी यस आर्थिक वर्षमा गत आर्थिक वर्षमा भन्दा ३,५२७ बढी उजुरीहरू दर्ता हुन आएको देखिन्छ।

आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा आयोगमा विभिन्न माध्यमबाट प्राप्त कुल ३१,२१३ उजुरीहरूमध्ये २१,६४८ उजुरीहरू फछ्यौट भएका छन्। फछ्यौट भएकामध्ये १२,०८४ उजुरीहरू प्रारम्भिक अनुसन्धान बाट तामेलीमा राखिएका छन्। प्राप्त उजुरीहरू मध्ये १,२४४ उजुरी उपर विस्तृत अनुसन्धान गर्ने निर्णय भएको छ भने ८,३२० उजुरीहरूमा विभिन्न किसिमको कारवाही भएको छ। यस आर्थिक वर्षमा प्राप्त

आयोगको क्षेत्रीय कार्यालयमा प्राप्त उजुरी र फछ्यौट

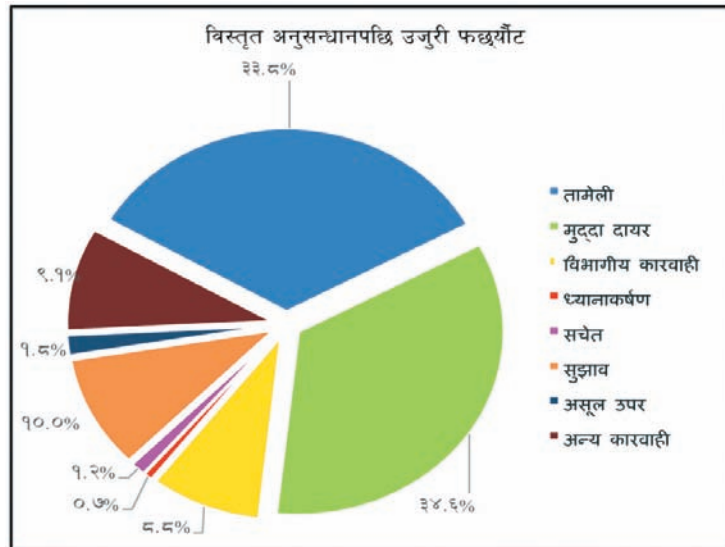

उजुरी र तिनको फछ्यौटको आधारमा आयोगको समग्र कार्यसम्पादन प्रगति करिब ७० प्रतिशत छ ।

आयोगमा प्राप्त कुल उजुरीहरूमध्ये १४,७८४ उजुरीहरू केन्द्रबाट फछ्यौट भएका छन् भने आयोगको क्षेत्रीय कार्यालयहरूतर्फको उजुरी फछ्यौटको अवस्था हेर्दा पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालयमा कुल उजुरी संख्या २,५३८ रहेकोमा १,६८७ उजुरीहरू फछ्यौट भएका छन् । त्यसैगरी मध्यमाञ्चलमा पर्न आएका कुल ३,०९५ उजुरीमध्ये १,७६७ उजुरीहरू फछ्यौट भएका र पश्चिमाञ्चलमा कुल १,८९३ उजुरीमध्ये १,०६२ उजुरीहरू फछ्यौट भएका छन् । मध्यपश्चिमाञ्चलमा कुल २,१११ उजुरीहरूमध्ये १,१९३ र सुदूरपश्चिमाञ्चलमा १,६४३ उजुरीमध्ये १,१३४ उजुरीहरू फछ्यौट भएका छन् । त्यसैगरी आयोगको प्रत्यायोजित अधिकार बमोजिम ३२ वटा जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूमा कुल १२१ उजुरी प्राप्त भएकोमा २१ वटा उजुरीहरू फछ्यौट भएका छन् ।

आयोगमा दर्ता भएका उजुरीहरूमध्ये क्षेत्रगत आधारमा सबैभन्दा बढी उजुरी शिक्षा क्षेत्रसंग सम्बन्धित ७,२६४ वटा (करिब २३ प्रतिशत) छन् । त्यसपछि क्रमशः संघीय मामला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयसंग सम्बन्धित ३,९८२ (करिब १३ प्रतिशत), भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयसंग सम्बन्धित २,१६५ (करिब ७ प्रतिशत) र स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयसंग सम्बन्धित १,४९३ (करिब ५ प्रतिशत) उजुरीहरू रहेका छन् । त्यसैगरी वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयसंग सम्बन्धित १,३५८ (करिब ४ प्रतिशत) तथा गृह मन्त्रालयसंग सम्बन्धित उजुरीको संख्या १,२६३ (करिब ४ प्रतिशत) छ । यसका अतिरिक्त सम्पत्ति मूल्यांकन तथा विशेष अनुसन्धानतर्फ ४,०१८ (करिब १३ प्रतिशत) र शैक्षिक प्रमाणपत्र छानबिनतर्फ ३४६५ (करिब ११ प्रतिशत) उजुरीहरू पर्न आएका छन् ।

यस आर्थिक वर्षमा विस्तृत अनुसन्धान भएका ४ प्रतिशत उजुरीमध्ये तामेलीमा गएका उजुरीको संख्या करिब ३४ प्रतिशत छन् भने करिब ३५ प्रतिशत मुद्दा दर्ता गरिएको छ । यसैगरी करिब ९ प्रतिशत

उजुरीउपर विभागीय कारबाही भएको र १० प्रतिशत उजुरीमा सम्बद्ध निकायलाई सुभाब दिइएको छ।

आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा मुद्दा दर्ता गर्ने निर्णय भएका जम्मा २८४ वटा र अघिल्लो आर्थिक वर्षबाट जिम्मेवारी सरी दर्ता भएका १९ वटा समेत जम्मा ३०३ मुद्दा विशेष अदालतमा दायर गरिएका छन्। आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा कुल १६८ वटा मुद्दा विशेष अदालतमा दायर गरिएको थियो। आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा विशेष अदालतमा दायर गरिएका मुद्दामध्ये विषयगत आधारमा भुट्टा शैक्षिक प्रमाण-पत्रतर्फ ९६, सार्वजनिक सम्पत्तिको हानि नोक्सानीमा १०५, रिसवत (घूस) मा ६८ तथा गैरकानुनी लाभ वा हानि पुऱ्याएबापत १८ वटा मुद्दा दायर भएका छन्। त्यसैगरी गैरकानुनी सम्पत्ति आर्जनतर्फ २, राजस्व चुहावटमा ४ र विविधतर्फ १० वटा मुद्दा दर्ता गरिएका छन्। उल्लिखित मुद्दाहरूमा कुल ९०३ जना व्यक्तिलाई प्रतिवादी बनाई मुद्दा दायर भएकोमा पुरुषको संख्या ८२८ र महिलाको संख्या ७५ रहेको छ। आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा आयोगबाट अभियोजन गर्न निर्णय भएका मुद्दाहरूमा जम्मा रु. १ अर्ब ३९ करोड ४० लाख १६ हजार ७१ रुपैयाँ बिगो माग दावी लिइएको छ।

यस आर्थिक वर्षमा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य गरी सार्वजनिक संस्था वा सम्पत्तिमा हानि नोक्सानी पुऱ्याएकोमा आयोगका निर्णयहरूबाट भरिभराउ भएको तथा अनुसन्धानको क्रममा एवम् अनुसन्धानपछि असुल उपर हुनुपर्ने समेत जम्मा रु. १२ करोड ९ लाख ५७ हजार ४६ रुपैयाँ रहेको छ।

यस आर्थिक वर्षमा भएको कारबाही र पहलस्वरूप कुल ६५८-६-३-० रोपनी सार्वजनिक जग्गा नेपाल सरकारको नाममा कायम गर्न निर्णय भई लेखी पठाइएको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षमा कुल २१२-१५-१-० रोपनी जग्गा नेपाल सरकारको नाममा कायम गर्न लेखी पठाइएको थियो।

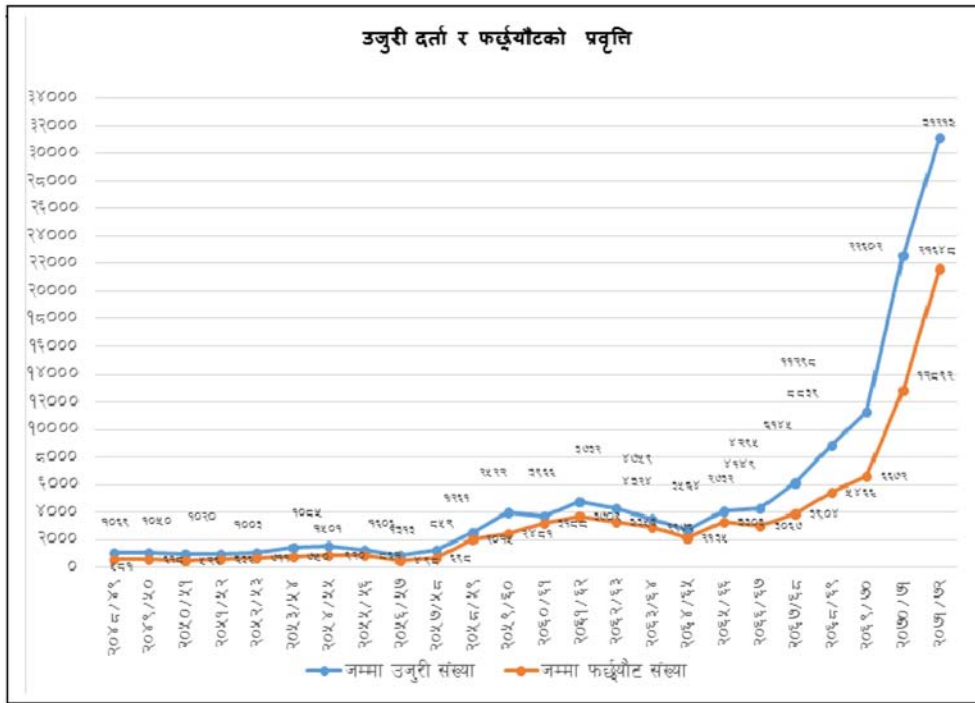
आयोगबाट विशेष अदालतमा दायर भएका मुद्दाहरूमध्ये आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा १०८ वटा मुद्दाहरूको फैसला प्राप्त भएको छ। दायर गरिएका मुद्दाहरूमध्ये फैसला प्राप्त भएका मुद्दाहरूमा करिब ८२ प्रतिशतमा आयोगलाई सफलता प्राप्त भएको छ।

आयोगको कार्यसम्पादनको तुलनात्मक समीक्षा

यस खण्डमा अख्तियारको दुरुपयोगबाट हुनसक्ने भ्रष्टाचार र अनुचित कार्य नियन्त्रण गरी सुशासन प्रवर्द्धन गर्ने दिशामा आयोगले विगतदेखि निर्वाह गर्दै आएको भूमिकासँग सम्बन्धित केही तथ्य, तथ्यांक र जानकारी प्रस्तुत गरिएको छ। यी तथ्य र तथ्यांकको वस्तुपरक समीक्षा र मूल्यांकनले आयोगको कामकारबाहीबाट प्राप्त नतिजाबारे अवगत गर्नका साथै आगामी दिनमा अवलम्बन गर्नुपर्ने सुधारका पक्षहरूबारे समेत मार्गदर्शन हुने देखिन्छ।

उजुरी दरता र फछ्यौटको प्रवृत्ति

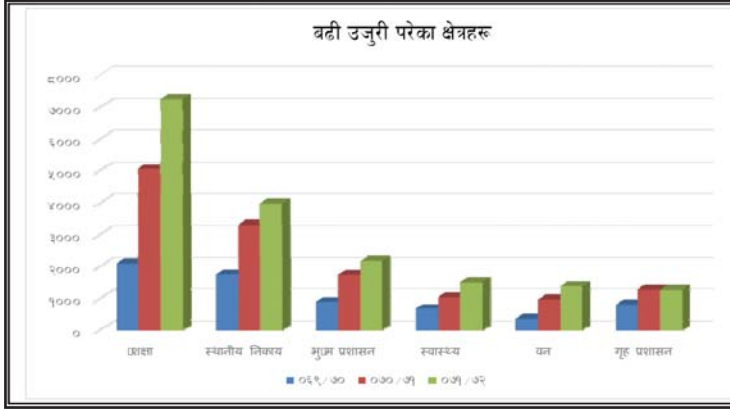
स्थापनाको ऐतिहासिक कालखण्डदेखि हालसम्म आयोगले विविध राजनीतिक सन्दर्भ र परिवेशमा कार्य गर्दै आएको छ। वि.सं. २०४८ सालमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको स्थापना भएपछि हालसम्म आयोगको कार्यसम्पादनमा विविध उतारचढाव देखिएका छन्। यसरी विविध समय र परिवेशसंगै आयोगमा प्राप्त हुने उजुरीको संख्या र फछ्यौटको प्रवृत्तिसमेत फरक छ। वि.सं. २०४८ मा तत्कालीन अख्तियार दुरुपयोग निवारण आयोगलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा परिणत भएपछि उजुरीको संख्यात्मक विवरण र फछ्यौटको स्थिति देहायको चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ।

आर्थिक वर्ष २०४८/४९ देखि आर्थिक वर्ष २०५७/५८ सम्म आयोगमा प्राप्त भएका उजुरीको संख्यामा खासै उतार चढाव देखिंदैन। तर आर्थिक वर्ष २०५८/५९ देखि आर्थिक वर्ष २०६४/६५ सम्म उजुरीको संख्यामा केही वृद्धि भएको देखिन्छ। यस अवधिमा एकातिर आर्थिक क्रियाकलापमा विस्तार भएपनि स्थानीय निकायमा जनप्रतिनिधिको रिक्तताको कारण उजुरीको संख्यामा वृद्धि भएको अनुमान गर्न सकिन्छ। यसैगरी लामो समयसम्म आयोगमा पदाधिकारीको रिक्तता रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा प्रमुख आयुक्त र अन्य आयुक्त नियुक्त भएपछि भने आयोगमा प्राप्त हुने उजुरीको संख्या हवातै बढेको देखिन्छ।

यसका अतिरिक्त आयोगका क्षेत्रीय र सम्पर्क कार्यालयको स्थापना भएपछि आयोगसंगको पहुँच सहज भएका कारण उजुरीको संख्या बढेको हुनसक्छ ।

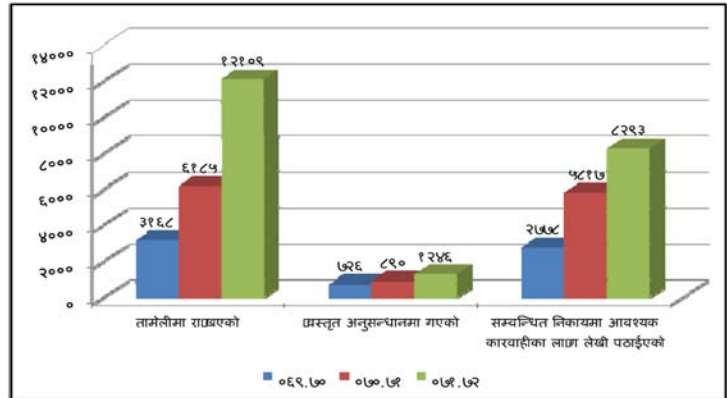
आयोगमा प्राप्त उजुरीहरू मध्ये क्षेत्रगत आधार (Sectoral basis) मा विगत ३ वर्षको स्थिति देहायको चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ । तुलनात्मक रूपमा विगत ३ वर्षदेखि सबैभन्दा

बढी उजुरीहरू शिक्षा क्षेत्रसंग सम्बन्धित छन् । यसपछि क्रमशः स्थानीय निकाय, भूमि प्रशासन, स्वास्थ्य, वन तथा गृह प्रशासनसंग सम्बन्धित उजुरीहरू छन् ।

पछिल्लो तीन आर्थिक वर्षमा आयोगमा पर्न आएका कुल उजुरीहरू उपर छानबिन हुँदा प्रारम्भिक अनुसन्धानबाट विभिन्न कारवाही प्रक्रियामा गएका उजुरी स्थिति देहायको चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

आयोगमा प्राप्त कुल उजुरीहरूमध्ये आ.व. २०६९/७० मा करिब ६ प्रतिशत उजुरीहरू विस्तृत अनुसन्धानमा गएको र २५ प्रतिशत सम्बन्धित निकायमा आवश्यक कारवाहीका लागि पठाइएको थियो भने बाँकी उजुरीमा अन्य कारवाही भएको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा करिब ५ प्रतिशत विस्तृत अनुसन्धानमा गएको र २६ प्रतिशत सम्बन्धित निकायमा आवश्यक कारवाहीका लागि पठाइएको तथा अन्त्यमा विभिन्न कारवाही भएको छ ।

विशेष अदालतमा दायर गरिएका मुद्दामा सफलता दर

विगत ५ वर्षको औसत सफलता दर हेर्दा आयोगबाट अनुसन्धान र तहकिकातपछि विशेष अदालतमा दायर गरिएका मुद्दामध्ये आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा करिब ५३ प्रतिशत

रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० पछि भने सफलताको दर औसत ८० प्रतिशतभन्दा माथि नै रहेको छ। ६,८४३ उजुरीहरू फछ्यौट भएका छन्। आर्थिक वर्ष

२०७०/७१ को सफलता दर करिब ८२ प्रतिशत छ।

निरोधात्मक तथा प्रवर्द्धनात्मक रणनीति अन्तर्गतका कार्यहरू

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५ख. को उपदफा (२) मा भ्रष्टाचार तथा अनुचित कार्य हुन नदिनका लागि निरोधात्मक उपायहरूको खोजी, अनुसन्धान र प्रक्रिया विकास तथा तत्सम्बन्धमा जानकारी अभिवृद्धि गर्न आयोगले आवश्यक ठानेका प्रवर्द्धनात्मक कार्यहरू गर्नसक्ने व्यवस्था छ। यसै अनुरूप आयोगले विभिन्न गतिविधिहरू संचालन गर्दै आएको छ।

निरोधात्मक रणनीति

निरोधात्मक उपाय अन्तर्गत आयोगले भ्रष्टाचारको जोखिमपूर्ण क्षेत्र तथा विद्यमान पद्धतिमा भ्रष्टाचारका प्रमुख कारणहरूको पहिचानमा जोड दिने, भ्रष्टाचार न्यूनीकरण र निरोधका लागि सरकारले अपनाउनुपर्ने उपायहरूबारे सरकारलाई नीतिगत सुझाव दिने र भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि विभिन्न निकायहरूबाट सम्पादन हुने प्रयासहरूबीच समन्वय र तिनको अनुगमन तथा मूल्यांकन जस्ता कार्यहरू गर्दै आएको छ।

आयोगकै पहलस्वरूप व्यावसायिक र संगठित क्षेत्रको आचारसंहिता तर्जुमा गरी लागू गराउने प्रयत्न भएको छ। विभिन्न मन्त्रालय र केन्द्रीय निकायहरूमा गठित सम्पर्क बिन्दु (Focal Points) मार्फत आचारसंहिताको नियमित अनुगमन गर्ने कार्यको प्रारम्भ भएको छ। राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको कार्यान्वयनलाई चुस्त तुल्याउन आवधिक अनुगमन गर्ने पद्धतिको शुरुवात भएको छ।

स्थलगत रूपमै विभिन्न अनुसन्धान टोलीहरू परिचालन गरी भ्रष्टाचार विरुद्धको अनुगमनलाई परिणाममुखी तुल्याउने विषयमा पनि आयोग सक्रिय रहँदै आएको छ । यसका लागि क्षेत्रीय र सम्पर्क कार्यालयहरूलाई विशेष रूपमा परिचालित गरिएको छ । सार्वजनिक निकायहरूमा कार्य संचालन कार्यविधि (Standard Operational Procedures) तयार गर्न लगाउने र कार्यसम्पादन दिग्दर्शन, कार्यविधि वा विनियम बनाई कार्यसम्पादनलाई सरलीकरण गर्न लगाउने विषयमा पनि आयोगले जोड दिँदै आएको छ ।

नागरिक सेवा प्रवाह तथा सार्वजनिक सरोकारका विषयमा सार्वजनिक निकाय र पदाधिकारीहरूबाट सम्पादित कार्यको प्रभावकारिताका लागि सम्बद्ध निकायका जिम्मेवार पदाधिकारीहरूसँग समन्वय बैठकहरू आयोजना गरिएका छन् । आयोगका माननीय प्रमुख आयुक्त र माननीय आयुक्तज्यूहरूको समुपस्थितिमा विभिन्न निकायहरूबाट प्रवाहित सेवाको अवस्था, समस्या तथा चुनौतीहरू एवं समाधानका उपायहरूबारे छलफल गरी सहजीकरण र समन्वय जस्ता पक्षमा सुधार भई सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिता ल्याउन सहायकसिद्ध भएको पाइएको छ । आयोगका पदाधिकारीहरूको संयोजकत्व र सम्बद्ध निकायका जिम्मेवार पदाधिकारीको उपस्थितिमा समन्वय बैठक बसी सम्बद्ध निकायहरूमा सुभाव लेखी पठाइएको छ । आर्थिक वर्ष २०७१/२०७२ मा भएका समन्वय बैठकहरूमध्ये प्रमुख बैठक र दिएका सुभावको विवरण देहायमा प्रस्तुत गरिएको छ :-

- मिति २०७१/५/२५ मा सशस्त्र प्रहरी र नेपाल प्रहरीका कर्मचारीहरूको रासन व्यवस्थाका सम्बन्धमा गृह र अर्थ मन्त्रालयका सचिव, नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बलका महानिरीक्षक तथा सम्बद्ध पदाधिकारीहरू समेतको उपस्थितिमा आयोगमा छलफल भई सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ८८ बमोजिम समितिले निर्धारण गरेको दररेट अनुसारको रकम निकासको व्यवस्था गरी गण, गुल्म र तालिम केन्द्रहरूमा रही रासन खानेहरूको लागि आन्तरिक व्यवस्था गर्ने र अन्यका हकमा सम्बन्धित समितिले तोकेको दररेट बमोजिम मासिक नगदैं भुक्तानी दिने व्यवस्था गर्ने ।
- मिति २०७१/५/२५ मा वन पैदावार निकासी र व्यवस्थापन सम्बन्धमा वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय र नेपाल वन पैदावार उद्योग व्यवसायी महासंघका पदाधिकारीहरूको उपस्थितिमा छलफल गरी प्रचलित कानूनको परिधिभित्र रही त्यस्ता व्यवसायहरूको अनुमति, स्वीकृति गर्न तथा व्यवसायीहरूले पनि सोही अनुरूप कार्य संचालन गर्ने ।
- मिति २०७२/१/७ मा बजार अनुगमन तथा सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिताका विषयमा वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयका सचिव र उच्चपदस्थ कर्मचारीहरूबीच छलफल भई वस्तुको आपूर्तिमा कृत्रिम अभाव, अनावश्यक मूल्य वृद्धि, एकाधिकार

लगायतका प्रवृत्ति नियन्त्रणका लागि बजार अनुगमन तथा सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउने ।

- मिति २०७२/१/८ मा सिंचाइ आयोजना निर्माण र व्यवस्थापनमा सुधारसम्बन्धी विषयमा सिंचाइ मन्त्रालय र सिंचाइ विभागका उच्चपदस्थ कर्मचारीहरूको उपस्थितिमा आयोजनाहरू समयमा नै सम्पन्न गर्ने तथा आयोगमा परेका उजुरी र गुनासाहरूको सम्बन्धमा तोकिएको समयमा माग गरिए बमोजिम राय, प्रतिक्रिया तथा जवाफ उपलब्ध गराउने ।
- मिति २०७२/१/२४ मा वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय र अन्तर्गत निकायका जिम्मेवार पदाधिकारीहरूको उपस्थितिमा विनाशकारी भूकम्पबाट वन क्षेत्रमा भएको क्षति यकिन गर्ने तथा वन क्षेत्रमा सुकेका ढलेपढेका रूख तथा काठपात समयमा नै उठाउने व्यवस्था गर्ने ।
- मिति २०७२/२/१८ मा कृषि विकास मन्त्रालय र मातहत निकायका जिम्मेवार पदाधिकारीहरू समेतको उपस्थितिमा मन्त्रालय र मातहत निकायहरूको विरुद्धमा आयोगमा परेका उजुरी तथा ती निकायबाट प्रवाह हुने सेवाको प्रभावकारिता अभिवृद्धिसम्बन्धी विषयमा छलफल गरी मन्त्रालय र मातहत निकायहरूको सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउने ।
- मिति २०७२/२/२५ मा सहरी विकास मन्त्रालय र अन्तर्गत विभागका जिम्मेवार पदाधिकारीहरूको उपस्थितिमा वैशाख १२ को विनाशकारी भूकम्पपछि काठमाडौं उपत्यकाका अपार्टमेन्टहरूमा परेको असरका सम्बन्धमा खरिदकर्ता, निर्माणकर्ता एवं वरपरका बासिन्दाको अवस्थाबारे छलफल गरी भूकम्पबाट अपार्टमेन्ट व्यवसायमा परेको असरका बारेमा विस्तृत जानकारी लिने र आगामी दिनमा अवलम्बन गर्नुपर्ने उपयुक्त कार्यनीति तय गर्ने ।
- मिति २०७२/२/३२ मा विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकायहरूका प्रमुख तथा पदाधिकारीहरूको उपस्थितिमा मन्त्रालय र मातहत निकायहरूको विरुद्धमा आयोगमा परेका उजुरी तथा ती निकायबाट प्रवाह हुने सेवाको प्रभावकारिता अभिवृद्धिसम्बन्धी विषयमा छलफल गरी मन्त्रालय र मातहत निकायहरूको विरुद्ध परेका उजुरीहरूबारे समयमा नै कागजात र प्रतिक्रिया उपलब्ध गराउने तथा सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउने ।
- मिति २०७२/३/१६ मा विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकायहरूका पदाधिकारीहरूको उपस्थितिमा सेवा प्रवाहमा गुणस्तरीयता अभिवृद्धि तथा नतिजामुखी अनुगमन र मूल्यांकन प्रणाली विकासबारे छलफल गरी मन्त्रालय

र मातहत निकायको सेवा प्रवाह गुणस्तरीय बनाउने तथा अनुगमन र मूल्यांकनबाट देखिएका कमी कमजोरीहरूको आधारमा भविष्यको योजना तर्जुमा गर्ने ।

- मिति २०७२/३/२० मा कृषि विकास मन्त्रालय र मातहत निकायका जिम्मेवार पदाधिकारीहरूको उपस्थितिमा मल खरिदसम्बन्धी विषयमा छलफल गरी रासायनिक मल खरिद प्रक्रियालाई पारदर्शी, प्रभावकारी र मितव्ययी बनाउने ।

प्रवर्द्धनात्मक रणनीति

प्रवर्द्धनात्मक रणनीति अन्तर्गत भ्रष्टाचार नियन्त्रणसम्बन्धी अन्तरक्रिया, छलफल र गोष्ठी तथा सामुदायिक शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रमहरू संचालन गरिएको छ । भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा आयोगको भूमिका समेटिएको डकुमेन्ट्री तयार गर्ने, पत्रपत्रिका तथा एफ.एम. रेडियो समेतबाट सन्देशमूलक सूचनाहरू प्रकाशन र प्रसारण गर्ने, ब्रोस्योर एवम् पोस्टर र पम्प्लेट जस्ता सामग्रीको छपाइ तथा वितरण गर्ने र नियमित रूपमा भ्रष्टाचारविरुद्धका महत्वपूर्ण लेख रचनाहरू समावेश भएका पुस्तिकाहरू प्रकाशन गर्ने कार्य हुँदै आएका छन् ।

आयोगले भ्रष्टाचारविरुद्ध निष्पक्ष र उत्कृष्ट समाचार सम्प्रेषण गर्ने संचार माध्यमका अतिरिक्त अन्य विभिन्न माध्यमबाट भ्रष्टाचार नियन्त्रणको अभियानमा सहयोग पुऱ्याउने विशिष्ट व्यक्तिहरूलाई पुरस्कृत र सम्मान गर्ने नीति कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । यसका अतिरिक्त भ्रष्टाचारविरुद्धका राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय दिवसहरूलाई आयोगले उल्लास र विशेष भव्यताका साथ सम्पन्न गर्ने अभ्यासको थालनी गरेको छ ।

(क) अन्तरक्रिया र छलफल

प्रवर्द्धनात्मक उपाय अन्तर्गत आयोगको क्षेत्रीय कार्यालयहरूको संयोजनमा विभिन्न जिल्लाका कार्यालय प्रमुखहरू, नागरिक समाज, संचारकर्मी, गैरसरकारी संघसंस्था, उद्योग वाणिज्य संघका प्रतिनिधि, कानुन व्यवसायी लगायत समाजका अगुवा समेतको सहभागितामा विभिन्न मितिमा अन्तरक्रिया तथा छलफल कार्यक्रम गरिएका छन् । आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा संचालन भएका कार्यक्रम निम्नानुसार छन् -

क्र.सं.	कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने निकाय	कार्यक्रम सञ्चालन भएका जिल्लाहरू	कार्यक्रम संख्या	जम्मा सहभागी संख्या
१	पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, धनकुटा	इलाम, पाँचथर, ताप्लेजुङ, मोरङ, धनकुटा, भोजपुर, संखुवासभा, सप्तरी, भापा र तेह्रथुम	६	६५२
२	पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, पोखरा	लमजुङ, गोरखा, तनहुँ, म्याग्दी, पर्वत, स्याङ्जा, पाल्पा, गुल्मी, बाग्लुङ, अर्घाखाँची, मुस्ताङ, कास्की, रुपन्देही	१५	१०६०
३	मध्यपश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, सुर्खेत	सुर्खेत, दैलेख, बर्दिया, दाङ, जुम्ला, कालिकोट, रोल्पा, प्युठान, जाजरकोट, कोहलपुर, घोराही, रुकुम, मुगु, डोल्पा र हुम्ला	१९	१८७७
४	सुदुर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, दिपायल	कैलाली, बैतडी, कञ्चनपुर, अछाम, बाजुरा, दार्चुला, डडेलधुरा, डोटी र बझाङ	१०	७३३
५	मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, हेटौँडा	काभ्रेपलान्चोक, सर्लाही, महोत्तरी, सिन्धुली, रामेछाप, रौतहट, धादिङ, धनुषा, चितवन, नुवाकोट, रसुवा, पर्सा र बारा	१३	८०७

(ख) सामुदायिक शिक्षा

आयोगले आर्थिक वर्ष २०६४/६५ देखि भ्रष्टाचारविरुद्धको जनचेतनामूलक सामुदायिक शिक्षा कार्यक्रम संचालन गर्दै आएको छ। खासगरी उच्च माध्यमिक विद्यालय र क्याम्पसमा अध्ययनरत विद्यार्थी र शिक्षकहरूलाई लक्षित गरी संचालित यस कार्यक्रम अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा भएका केहि कार्यक्रमहरू देहाय बमोजिम छन् –

क्र.सं.	कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने निकाय	कार्यक्रम सञ्चालन भएका स्थान	जम्मा सहभागी संख्या
१	पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, धनकुटा	- हिमालय उ.मा.वि., भापा - सुकुना उ.मा.वि., मोरङ - भा.सि.उ.मा.वि., सुनसरी - शंकर उ.मा.वि., सप्तरी - जाल्पादेवी उ.मा.वि., धनकुटा - बसन्त उ.मा.वि., तेह्रथुम	६५४
२	पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, पोखरा	- भक्ति नमुना उ.मा.वि., लमजुङ - सरस्वती उ.मा.वि., गोरखा - शिवालय नमुना उ.मा.वि., पर्वत - जनबोध उ.मा.वि., पाल्पा - जनबोध उ.मा.वि., गुल्मी - विद्यामन्दिर उ.मा.वि., बाग्लुङ	१०००
३	मध्यपश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, सुर्खेत	- नारायण क्याम्पस, दैलेख - बबई बहुमुखी क्याम्पस, वर्दिया - शितल क्याम्पस, रुकुम - विजया उ.मा.वि., दैलेख - चन्दननाथ उ.मा.वि., जुम्ला	५९२
४	सुदूरपश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, दिपायल	- जनता मा.वि., बैतडी - कृष्ण उ.मा.वि., कन्चनपुर	२५०
५	मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, हेटौँडा	- कलैया, जनकपुरधाम, जलेश्वर र गौरका विभिन्न विद्यालयका विद्यार्थीहरू - भरतपुर र हेटौँडाका स्थानीय निकायका १४० जना गा.वि.स. सचिवहरू	३२४

(ग) सम्पर्क विन्दु (Focal Point) बैठक

आयोगबाट भएका निर्णयहरू कार्यान्वयनको समीक्षा गर्न तथा भ्रष्टाचार न्यूनीकरणसम्बन्धी समसामयिक विषयहरूमा विभिन्न मन्त्रालय र निकायका सम्पर्क विन्दुको रूपमा तोकिएका जिम्मेवार पदाधिकारीहरूसँग नियमित रूपमा बैठकको आयोजना हुने गरेको छ। आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा यस प्रकारका आठ वटा बैठकहरू सम्पन्न भएका छन्।

(घ) जानकारी एवम् सन्देशमूलक सूचना प्रकाशन र प्रसारण

आयोगले आफ्नो वेबपेज, फेसबुक तथा ट्वीटरको माध्यमबाट एवं आयोगका क्षेत्रीय तथा सम्पर्क कार्यालयहरूबाट आ-आफ्ना कार्य क्षेत्रका स्थानीय पत्रपत्रिका तथा एफ.एम. रेडियोहरू मार्फत भ्रष्टाचार विरुद्धमा जनमत सिर्जना गर्ने उद्देश्यले विभिन्न सन्देशमूलक सूचनाहरू प्रसारण गर्ने गरेको छ । यसका अतिरिक्त आयोगका गतिविधिहरू समेटी बुलेटिन र ब्रोस्युर प्रकाशन गर्ने गरिएको छ । भ्रष्टाचार विरोधी जनचेतना अभिवृद्धि गर्न विभिन्न प्रकारका प्रचार सामग्रीहरू प्रकाशन गरी वितरण समेत गर्ने गरिएको छ ।

कार्यसम्पादनबाट अनुभव गरिएका विषय र आयोगको आगामी कार्यदिशा

आधुनिक प्रविधि र सूचना संजालको विकास एवम् विस्तारले भ्रष्टाचारको स्वरूप पहिचान गर्ने, यसको संजालीकरण बुझ्ने तथा अनुसन्धान, तहकिकात र अभियोजन गर्ने विषय चुनौतीपूर्ण हुँदै गएको छ । आम नागरिकमा सुशासनप्रतिको अभिलाषा र अपेक्षा वृद्धि भएसँगै आयोगले आगामी दिनमा थप सशक्तता र सक्रियताका साथ कार्यसम्पादन गर्नुपर्ने टङ्कारो आवश्यकता छ । भ्रष्टाचारजन्य र अनुचित कार्य नियन्त्रणको दिशामा आयोगले विगतदेखि अवलम्बन गरेका नीति, रणनीति र प्रयासहरूको प्रभाव र उपादेयताको विश्लेषण गरी आगामी कार्यदिशा तय गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । त्यसैले विगतका कामकारबाहीहरूबाट पाठ सिक्दै आयोगका सामु रहेका विभिन्न चुनौतीहरूलाई अवसरमा रूपान्तरण गर्न विद्यमान कार्य सम्पादन प्रक्रियालाई अझ प्रभावकारी तथा व्यवस्थित बनाउने दिशामा आयोगले आगामी दिनमा निम्न बमोजिमका कार्यहरू प्रारम्भ गर्नेतर्फ अग्रसरता देखाएको छ ।

(क) अनुसन्धान तथा अभिलेख व्यवस्थापनका लागि सूचना र प्रविधि (Information Technology) को उपयोगमा जोड

अनुसन्धान र तहकिकात कार्यलाई तथ्यपरक र वैज्ञानिक बनाउन तथा अभिलेख व्यवस्थापनलाई दुरुस्त राख्न सूचना र प्रविधिको उपयोगमा जोड दिनुपर्ने महसुस गरिएको छ । आयोगको कार्य प्रणालीलाई चुस्त दुरुस्त, विश्वसनीय, व्यवस्थित र पारदर्शी बनाउन एवम् न्यून जनशक्तिबाट अधिकतम प्रतिफल प्राप्त गर्न र सुपरिवेक्षक, पुनरावलोकनकर्ता र निर्णयकर्ताको समेत पहुँच स्थापना गरी अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाउन प्रयास गरिएको छ । प्रविधिको प्रयोगलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी आयोगमा कागजको कम प्रयोग गर्ने (Less paper in CIAA) र क्रमशः पूर्ण स्वचालित पद्धतिको स्थापना गरी Paperless CIAA बनाउने सम्बन्धमा अवधारणापत्र तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने चरणमा रहेको छ ।

(ख) तथ्यपूर्ण सूचनामा आधारित अनुसन्धान प्रणाली (Intelligence-based Investigation System (IBIS) को अभिवृद्धि गर्ने

अनुसन्धान कार्यलाई तथ्यपरक र वस्तुनिष्ठ बनाउन सूचनाको संकलन, विश्लेषण र

प्रवाहलाई वैज्ञानिक र भरपर्दो बनाउनुपर्ने देखिएको छ । भ्रष्टाचारसम्बन्धी विषयको अनुसन्धान, तहकिकात र अभियोजन कार्यलाई नतिजामुखी बनाउन तथ्यपूर्ण सूचनाको प्राप्ति र उपयोगलाई ध्यानमा राखी अनुसन्धान कार्य संचालन हुन आवश्यक छ । यसका लागि Intelligence-based Investigation System (IBIS) को माध्यमबाट सूत्र परिचालन गर्ने र संकलित तथ्यहरूको प्रशोधन र विश्लेषण गरी सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्तिहरूले गर्ने वा गर्नसक्ने अनुचित वा भ्रष्टाचारजन्य कार्यसम्बन्धी विषयमा निष्कर्षमा पुग्न सहज हुने देखिन्छ । अनुसन्धान कार्यबाट सकारात्मक नतिजा हासिल गर्नका लागि उन्नत तथा आधुनिक प्रविधि र उपकरण एवम् आवश्यक विशेषज्ञताको संयोजन हुनु उपयुक्त देखिएको छ । यो पद्धतिको माध्यमबाट अनुसन्धानको लागि भरपर्दो र प्रभावकारी तथ्य संकलन हुनुका साथै अनुसन्धानमा लाग्ने समय समेत घट्न जानेछ ।

भ्रष्टाचारका विविध आयामहरूको बारेमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गरी भविष्यको नीति, योजना एवं रणनीतिहरू निर्माण गर्न अनुसन्धान र विकास (Research & Development) का कामहरू नियमित संचालन गर्नुपर्ने हुन्छ । भ्रष्टाचारका जटिल तौरतरिका र प्रविधिमा आएको परिवर्तनले अनुसन्धान कार्यमा चुनौती थपेको कारण परम्परागत अनुसन्धानको सट्टा नयाँ प्रविधि (Innovative tools, technology and techniques) को उपयोगमा जोड दिइएको छ ।

(ग) भ्रष्टाचार व्याप्त क्षेत्र र विषयको पहिचान र आवश्यकता अनुसार हस्तक्षेप (Identification of Corruption-prone Zone and Required Intervention) गर्ने
भ्रष्टाचारको दृष्टिले सम्भावित जोखिमका क्षेत्र र विषय पहिचान गरी ती क्षेत्रहरूमा अनुगमन तथा अनुसन्धान कार्यलाई सघन बनाई र विस्तार गर्न ती क्षेत्रको पहिचानसम्बन्धी अनुसन्धान एवम् अध्ययन (Research and Study) गर्नुपर्ने देखिएको छ । अध्ययन र अनुसन्धानबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा भ्रष्टाचारका जोखिमपूर्ण क्षेत्रहरूको पहिचान र विश्लेषण गरी त्यसको रोकथाम र नियन्त्रणका लागि रणनीतिक कार्यक्रम तय गर्ने पहल भइरहेको छ ।

(घ) आयोगका कर्मचारीको आचारसंहिता पुनरावलोकन तथा पुनर्लेखन गर्ने
आयोगमा कार्यरत जनशक्तिलाई थप अनुशासित, नैतिकवान र जवाफदेही बनाउन हालको आचारसंहितालाई परिमार्जन गर्ने प्रयास भइरहेको छ । परिवर्तित सन्दर्भ र आयोगको गरीमा अनुरूप आयोगका पदाधिकारी र कर्मचारीहरूलाई अनुशासित र मर्यादित बनाउन विद्यमान आचारसंहितामा पुनरावलोकन सहित आवश्यक विषयहरू थप गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

(ङ) संगठन तथा दरबन्दी पुनर्संरचना (O& M Survey) गर्ने
आगामी दिनमा आयोगलाई सुम्पिएको जिम्मेवारी प्रभावकारी रूपमा निर्वाह गर्न विद्यमान संगठन संरचनामा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । संवैधानिक व्यवस्था अनुरूप आयोगको

कार्यक्षेत्र र संघीय राज्य संरचना समेतलाई ध्यानमा राखी आयोग र अन्तर्गतको संगठन तथा दरबन्दीको पुनर्संरचनाका लागि संगठन तथा व्यवस्थापन सर्भेक्षण गरी कार्यान्वयन गर्ने तयारी भइरहेको छ ।

(च) जनशक्ति क्षमता मूल्यांकन (Human Resources Capacity Assessment) गर्ने

आयोगको कार्यसम्पादनलाई प्रभावकारी र नतिजामूलक बनाउन कार्यरत जनशक्तिको क्षमताको महत्तम उपयोग गर्ने तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । आयोगका कामकारबाहीलाई नतिजामुखी बनाई अनुभूतियोग्य प्रतिफल प्राप्त गर्न कार्यरत जनशक्तिको क्षमता मूल्यांकन (Capacity Assessment) एवम् क्षमता अभिवृद्धिका लागि आवश्यकताको पहिचान (Need Assessment) गरी सोही आधारमा मानव संशाधन विकास (Human Resource Development) को नवीन अवधारणा सहितको कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयन गरिने सोच राखिएको छ ।

(छ) भ्रष्टाचार रोकथामका लागि प्रवर्द्धनात्मक एवम् निरोधात्मक कार्य गर्ने

भ्रष्टाचार नियन्त्रणमार्फत सुशासन प्रवर्द्धन गर्ने ध्येयले आयोगले अवलम्बन गर्ने प्रवर्द्धनात्मक र निरोधात्मक रणनीतिलाई थप विस्तार गरी प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्न नियोजित र समन्वयात्मक प्रयासहरू गर्नुपर्ने देखिएको छ । त्यसैले यी विषयलाई थप प्रभावकारी बनाउन विभिन्न मुलुकका अभ्यास समेतको सैद्धान्तिक अध्ययनबाट हाम्रो परिवेश अनुकूल उपयुक्त क्रियाकलापहरूको पहिचान गरी सरोकार पक्षहरूसँग सहकार्य समेत गरी कार्यान्वयन गरिने प्रयास भएको छ ।

(ज) अभियोजन नीति (Prosecution Policy) तयार गर्ने

अनुसन्धान, तहकिकात र अभियोजनसम्बन्धी कार्यलाई मार्गदर्शन गर्ने उद्देश्यले अभियोजन नीति तयार गरी कार्यान्वयन गर्नु आवश्यक छ । आयोगबाट हुने निर्णयमा एकरूपता कायम गर्न, निर्णयमा हुन सक्ने विरोधाभाषको अन्त्य गर्न र कसुरको गम्भीरता र दण्डको स्तरबीच सामञ्जस्यता कायम गर्न समेत अभियोजन नीति आवश्यक देखिन्छ । त्यसैले अन्य मुलुकहरूले अवलम्बन गरेका पद्धति र अभ्यासहरू समेत विश्लेषण गरी नेपालको विद्यमान कानून, अभ्यास र प्रतिपादित सिद्धान्तलाई मध्यनजर राखी अभियोजन नीति तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने प्रयास भइरहेको छ ।

(झ) अदालतका फैसलाहरूको अध्ययन र विश्लेषण गर्ने

अदालतद्वारा भएका फैसलाहरूको अध्ययन विश्लेषण गर्ने तथा सवल र दुर्बल पक्षहरूको पहिचान गरी आगामी दिनमा गर्नुपर्ने सुधारका विषयहरू बोध गरी कार्यसम्पादन गर्नुपर्ने देखिन्छ । मुद्दा तयारी, बहस पैरवी र अनुसन्धान प्रक्रियालाई अभि सुदृढ र व्यवस्थित बनाई अधिकतम सफलता प्राप्त गर्न अदालतबाट भएका फैसलाहरूको अध्ययन गर्नु आवश्यक

देखिएको छ । सर्वोच्च अदालत र विशेष अदालतबाट भएका महत्वपूर्ण फैसलाहरूको संकलन गरी प्रकाशन गर्ने र हालसम्म आयोगले सफलता प्राप्त गरेका फैसलाका सकारात्मक पक्षहरूको अध्ययन विश्लेषण गरी दस्तावेज तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने प्रयास भइरहेको छ ।

(ज) अख्तियार दिग्दर्शन निर्माण (Operational Manual) गर्ने

भ्रष्टाचारजन्य र अनुचित कार्यउपर अनुसन्धान र तहकिकातमा संलग्न अनुसन्धान अधिकृतहरूलाई सहजीकरण गर्ने र निर्णय प्रक्रियालाई थप सरलीकृत र समन्वित तुल्याउन एकीकृत दस्तावेजका रूपमा अख्तियार दिग्दर्शन (Manual) निर्माण गर्न उपयुक्त देखिन्छ । त्यसैले सान्दर्भिक कानूनहरू, कार्यविधिहरू, निर्देशिकाहरू एवम् मार्गदर्शन, आयोगबाट भएका नीतिगत परिपत्रहरू र सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त र नजिरहरू समेत समावेश गरी दिग्दर्शन तयार गरिने योजना छ ।

(ट) राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको सहजीकरण र समन्वय गर्ने

राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको निर्माण र संचालनमा सहजीकरण गर्ने र गुणस्तर कायम गर्ने उद्देश्यले आयोगले समन्वयको पहल गरेको छ । यस क्रममा सम्बद्ध आयोजना प्रमुख लगायत जिम्मेवार पदाधिकारीहरूसँग छलफल गरी आयोजना कार्यान्वयनको अवस्थाबारे जानकारी लिने तथा कार्यान्वयनको क्रममा देखिएका समस्याहरू समाधान गर्न पहल गर्ने तथा कार्यान्वयनको क्रममा देखिएका समस्याहरू समाधान गर्न पहल गर्ने एवम् विभिन्न निकायहरूबीच समन्वयका प्रयासहरू भएका छन् ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रण, सुशासन र आर्थिक समृद्धिका लागि गर्नुपर्ने सुधारसम्बन्धी सुझावहरू

सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार गरी अख्तियारको दुरुपयोग गरेको विषयमा प्राप्त सूचना, उजुरी छानबिन, अनुसन्धान तथा तहकिकात र अभियोजन गर्दा प्राप्त अनुभवहरू समेतका आधारमा मुलुकमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण तथा अनुचित कार्य नियन्त्रण गर्ने सन्दर्भमा नेपाल सरकारलाई यसअघि पनि विभिन्न विषयमा सुझाव दिइएको भएपनि तिनको कार्यान्वयन भने अपेक्षाकृत रूपमा हुन सकेको देखिँदैन । भ्रष्टाचार नियन्त्रणको सन्दर्भमा आयोगले दिएका सुझावहरूलाई नेपाल सरकार र सम्बद्ध पक्षले प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन गर्न सकेमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण र सुशासन प्रवर्द्धनको दिशामा सारभूत उपलब्धि हासिल हुने अपेक्षाका साथ आगामी दिनमा गर्नुपर्ने सुधारका सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई निम्नानुसार सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

- (१) नेपाल भ्रष्टाचारविरुद्ध संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिको अनुमोदन गरी पक्ष राष्ट्र भइसकेको सन्दर्भमा महासन्धिबाट सृजित दायित्व पूरा गर्न र सो महासन्धिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि नीतिगत, संरचनागत र कार्यगत व्यवस्था गर्न मौजुदा कानूनहरूमा समसामयिक संशोधन तथा परिमार्जन गर्ने एवम् नयाँ कानूनहरू तर्जुमा गरी लागू गर्नुपर्ने।
- (२) हाल मुलुकमा भ्रष्टाचारजन्य एवम् अनुचित कार्य र प्रशासनिक अनियमितता नियन्त्रणका लागि संवैधानिक निकायको रूपमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका अतिरिक्त कार्यकारी निकाय मातहत विभिन्न सरकारी निकायहरूको स्थापना भई संचालनमा रहेका छन्। यसरी बहुसरकारी निकायको उपस्थितिले कार्यसम्पादनमा असामञ्जस्यता समेत हुने हुनाले ती निकायबीच संयोजित र समन्वित रूपमा कार्य गर्नु आवश्यक छ। भ्रष्टाचारजन्य कार्यको अनुसन्धानको उद्देश्यले विभिन्न सरकारी निकायको उपस्थितिका कारण काममा दोहोरोपना आउनका साथै सेवाग्राहीहरूमा द्विविधा समेत सिर्जना हुने गरेको छ। त्यसैले राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र, राजस्व अनुसन्धान विभाग एवम् केन्द्रीय अनुसन्धान व्युरो आदि निकायको व्यावसायिक क्षमता अभिवृद्धि गरी सक्रिय रूपमा परिचालन गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने। साथै विद्यमान संरचनामा अर्थ मन्त्रालय मातहत रहेको सम्पत्ति शुद्धिकरण अनुसन्धान विभागको कार्यसम्पादनलाई नतिजामुखी बनाउन अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग मातहत रहने गरी कानूनी व्यवस्था हुनुपर्ने।
- (३) हालसम्म पनि कुल राष्ट्रिय उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान ३५ प्रतिशतको हाराहारी रहेको र ८० प्रतिशतभन्दा बढी मानिसको प्रमुख पेशाको रूपमा कृषि पेशा रहेको भएपनि कृषि क्षेत्रको विकासका लागि आवश्यक पूर्वाधारको विकास हुन नसक्दा कृषि उत्पादन हालसम्म पनि निर्वाहमुखी अवस्थामा नै सीमित छ। पछिल्ला दिनमा देशका उर्वर कृषियोग्य जमिन आवास प्रयोजनको लागि घडेरीको रूपमा प्रयोग हुने प्रवृत्ति बढेकोले कृषि उत्पादनमा कमी हुन गई खाद्य परिनिर्भरता बढ्दै गएको छ। कुनै समय खाद्यान्न निर्यात गर्ने हाम्रो मुलुकमा हाल खाद्यान्न आयातमा निर्भर हुनुपर्ने अवस्थाको सिर्जना हुनु विचारणीय छ। अतः खाद्यान्न उत्पादनमा आत्मनिर्भरता बढाउन तथा नगदेबाली, पशुपालन एवम् जडिबुटीको उत्पादन वृद्धि गरी कृषिको व्यावसायीकरण, विविधीकरण र विकासका लागि सिंचाइ सुविधामा विस्तार, उन्नत बीउ विजन र रासायनिक मल उत्पादन तथा वितरणसम्बन्धी

दीर्घकालीन नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ। सिंचाइ सुविधाको सहज व्यवस्थापनका लागि भेरी बबई, सिक्टा, रानीजमरा लगायतका सिंचाइ आयोजनाहरू समयमा नै निर्माण सम्पन्न गरी वर्षेभरि पर्याप्त सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुने प्रबन्ध गर्नुपर्ने। यसैगरी कृषि अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यलाई बढावा दिई आधुनिक खेती प्रणालीको विकास एवम् कृषि उत्पादनमा मूल्य अभिवृद्धि (value addition) हुने प्रविधिको विकास गर्नुपर्ने। साथै कृषकहरूलाई सहूलियत दरमा कृषि कर्जाको व्यवस्था, उन्नत बीउ बिजन, रासायनिक मल तथा कृषि उपकरणको उपलब्धता र कृषि बजारको स्थापना र विस्तारमा जोड दिनुपर्ने।

- (४) जलस्रोतको दृष्टिले विश्वको दोस्रो धनी राष्ट्रको रूपमा रहेको नेपालमा ८३,००० मेघावाट विद्युत उत्पादन क्षमता रहेको र त्यसमध्ये ४२,००० मेघावाट प्राविधिक तथा आर्थिक दृष्टिले उत्पादन गर्न सकिने संभाव्यता भए पनि जलविद्युत उत्पादनको एक शताब्दीभन्दा बढी अवधिमा हालसम्म ७०० मेघावाटको हाराहारीमा मात्र विद्युत उत्पादन हुनसकेको अवस्था छ। जलविद्युतको विकास नै मुलुकको समृद्धिको संवाहक बन्नसक्ने संभावनालाई उपयोग गर्ने दीर्घकालीन सोचको अभावमा दैनिक १२ घण्टाभन्दा बढी लोडसेडिङको समस्या खेप्नुपर्दा आमनागरिकहरूको जीवन आक्रान्त छ भने औद्योगिक प्रयोजनका लागि पर्याप्त विद्युत उपलब्ध हुन नसक्दा औद्योगिक उत्पादन र व्यवसाय संचालनमा पनि समस्या उत्पन्न भएको छ। प्रस्तुत सन्दर्भमा जलविद्युत् क्षेत्रलाई राष्ट्रिय विकास प्राथमिकतामा राखी अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन सोचसहित ठोस कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्नु आवश्यक छ। अतः खासगरी जलाशययुक्त जलविद्युत आयोजना निर्माणमा जोड दिंदै आन्तरिक र बाह्य लगानी परिचालनका लागि विद्यमान नीतिगत, संस्थागत र कार्यगत प्रक्रियालाई सरलीकरण गर्नुपर्ने। निर्माणाधीन माथिल्लो तामाकोशी जलविद्युत आयोजनाको निर्माण कार्य समयमा नै सम्पन्न गर्न तथा अरुण तेस्रो र माथिल्लो कर्णाली, पश्चिम सेती, बुढीगण्डकी लगायतका आयोजनाको निर्माणसम्बन्धी कार्यलाई थप तदारुकताका साथ अघि बढाई समयमा नै सम्पन्न गर्नेतर्फ जोड दिनुपर्ने। जलविद्युत उत्पादनसँगै आधुनिक प्रविधिमा आधारित उच्च क्षमतायुक्त अन्तरदेशीय प्रसारण लाइन विस्तारका लागि समेत ठोस कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्ने। यसका अतिरिक्त नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यसम्पादनलाई प्रभावकारी बनाउन संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्नुको साथै विद्युत् उत्पादन, वितरण तथा प्रसारण लाइन विस्तारसम्बन्धी कार्यलाई अलग अलग निकायबाट कार्यसम्पादन हुने (unbundling) प्रबन्ध हुनुपर्ने।

- (५) ठूला जलविद्युत उत्पादनका लागि ठूलो लगानीको आवश्यकता पर्ने र तुलनात्मक रूपमा उत्पादन समय समेत लामो हुने हुनाले अल्पकालीन उपायको रूपमा लघु जलविद्युत, सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा लगायतका वैकल्पिक ऊर्जाको उत्पादन र विस्तारलाई अभियानको रूपमा संचालन गर्नु उपयुक्त हुन्छ। खासगरी प्रमुख प्रशासनिक भवन, सरकारी कार्यालय र सरकारी आवासहरूमा वैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोगलाई बढावा दिई सौर्य ऊर्जा प्रणाली जडान गर्नु उपयोगी हुने देखिन्छ। तुलनात्मक रूपमा कम खर्चिलो हुने वैकल्पिक ऊर्जा उत्पादनका लागि आन्तरिक स्रोत परिचालन गरी तत्कालका लागि महानगरपालिकाले ५ मे.वा., उपमहानगरपालिकाले ३ मे.वा. तथा प्रत्येक नगरपालिकाले १ मे.वा. विद्युत उत्पादन गर्ने कार्ययोजना बनाई विद्युत शक्ति उत्पादन गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने।
- (६) तुलनात्मक एवम् प्रतिस्पर्धात्मक लाभका दृष्टिले पर्यटन क्षेत्रको विकासको पर्याप्त संभावना भए पनि दीर्घकालीन सोच र स्पष्ट कार्ययोजनाको अभावमा कुल राष्ट्रिय उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान अपेक्षाकृत रूपमा बढ्न सकेको छैन। उच्च हिमश्रृंखला लगायत धार्मिक, सांस्कृतिक सम्पदा र मनोरम प्राकृतिक दृश्यहरूको प्राचुर्यताले नेपालमा पर्वतारोहण, पैदलयात्रा, साहसिक पर्यटन, पर्या-पर्यटन, धार्मिक पर्यटनको विकासका अनगिन्ती संभावनाहरूलाई उजागर गर्न तथा स्वास्थ्य पर्यटन (medical tourism) को विकास सम्भावनालाई समेत मध्यनजर राखी ठोस नीति र रणनीति एवम् कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ। यसका अलवा पर्यटन पूर्वाधारहरूको विकास र विस्तार गर्दै नेपालको पर्यटकीय संभाव्यतालाई उजागर गर्न पर्यटन ब्राण्डिङ (tourism branding) गर्ने र पर्यटकीय आगमनको संभावना रहेका मुलुकहरूमा पर्यटन बजारीकरण (tourism marketization) गर्नुपर्ने साथै आन्तरिक पर्यटन प्रवर्द्धनका लागि समेत विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालन गर्नुपर्ने। बाह्य पर्यटकहरूको आवागमनको प्रमुख माध्यमको रूपमा रहेको हवाई सेवामा निजी हवाई सेवाको एकाधिकारका कारण अधिकांश पर्यटकहरू महंगो हवाई भाडा तिर्न बाध्य छन्। त्यसैले देशको राष्ट्रिय ध्वजावाहक नेपाल वायु सेवा निगमको संस्थागत र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गरी हवाई सेवा विस्तार गर्नुपर्ने।
- (७) आधारभूत मानवीय सेवाको रूपमा रहेको स्वास्थ्य सेवामा विगतको तुलनामा केही सकारात्मक परिसूचकहरू देखिए पनि दुर्गम क्षेत्रका बासिन्दाहरूको आधारभूत

स्वास्थ्य स्थितिमा खासै सुधार आउन सकेको छैन। खासगरी दुर्गम क्षेत्र, विपन्न समुदाय र सीमान्तकृत वर्गका मानिसहरूको औसत आयु बढ्न सकेको छैन। बाल मृत्युदर, मातृ मृत्युदर उच्च छ। स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा सरकारी र निजी क्षेत्रको समेत उल्लेख्य संलग्नता हुँदाहुँदै पनि निजी स्वास्थ्य सेवा अत्यधिक महङ्गो भएकोले गरिब र विपन्न वर्गको पहुँचभन्दा टाढा छ। यसका अतिरिक्त निजी स्वास्थ्य सेवा प्रदायक निकायहरू सुगम र शहरी क्षेत्रमा मात्र केन्द्रित हुने तथा सरकारी स्वास्थ्यकर्मीहरू पनि दुर्गम क्षेत्रमा जान नचाहने प्रवृत्तिका कारण दुर्गम क्षेत्रका नागरिकहरू स्वास्थ्य सेवाबाट बञ्चित हुनुपरेको यथार्थता छ। त्यसैले दुर्गम क्षेत्रका सरकारी स्वास्थ्य संस्थामा स्वास्थ्यकर्मीहरूको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने तथा निजी स्वास्थ्य संस्थाको स्थापना र संचालन स्वीकृति दिँदा दुर्गम क्षेत्रमा सेवा प्रवाह गर्नेलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने। यसका अतिरिक्त स्वास्थ्य सेवाको उपलब्धता, गुणस्तर लगायतका विषयमा गरिने अनुगमनसम्बन्धी कार्यलाई नियमित, सशक्त र नतिजामुखी बनाउनुपर्ने।

(८) विषयगत ज्ञान तथा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको आधारमा नेपालका मेडिकल कलेजहरूबाट उत्पादित जनशक्ति तुलनात्मक रूपमा दक्ष हुने भएपनि मेडिकल कलेज संचालन मानवीय सेवाको दृष्टिले भन्दा पनि व्यावसायिक दृष्टिले निर्देशित हुँदा एकातिर यो क्षेत्र विभिन्न विकृतिहरूले आक्रान्त छ भने अर्कोतिर मेडिकल शिक्षामा केवल सीमित संभ्रान्त वर्गको मात्र पहुँच छ। अतः मेडिकल कलेजहरूको स्थापना र संचालनसम्बन्धी ठोस नीति बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ। मेडिकल कलेजहरूको स्थापना र संचालनसम्बन्धी आधार र मापदण्डहरूमा समयानुकूल परिमार्जन गर्ने र मेडिकल कलेज स्थापना एवम् मेडिकल कलेजहरूको संचालनको स्वीकृति प्रदान गर्दा सन्तुलित क्षेत्रीय विकासको अवधारणालाई ध्यानमा राख्नुपर्ने। यसका अतिरिक्त मेडिकल कलेज लगायत निजी स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट प्रवाहित सेवाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न सम्बद्ध नियमनकारी निकायको क्षमता विकास गरी अनुगमनसम्बन्धी कार्यलाई वस्तुगत, नियमित र नतिजामुखी बनाउन जोड दिनुपर्ने।

(९) शिक्षा क्षेत्रमा सरकारी र निजी क्षेत्र समेतको संलग्नताले समग्र शैक्षिक मानकहरूमा केही सुधारका संकेत देखिएको भए पनि विभिन्न समस्याहरूका कारण देशका दुर्गम र अति विकट क्षेत्रका बालबालिकाहरू आधारभूत प्राथमिक शिक्षाबाट समेत बञ्चित हुनुपरेको अवस्था छ। चर्को शुल्क असुल्ने गरेका कारण निजी

विद्यालयहरूले प्रदान गर्ने शिक्षा विपन्न तथा मध्यमवर्गको पहुँचबाट टाढा छ भने सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर अपेक्षित रूपमा सुधार हुनसकेको छैन। त्यसैले सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक गुणस्तर सुधारका लागि आधारभूत शैक्षिक पूर्वाधारको उपलब्धता सुनिश्चित गर्नु आवश्यक छ। साथै शिक्षा क्षेत्रको अनुगमनसम्बन्धी कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउनुपर्ने हुन्छ। निजी विद्यालयले शुल्क निर्धारण लगायतका विषयमा स्पष्ट वस्तुगत आधार र मापदण्ड बनाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने र निजी विद्यालयले लिने शुल्क संरचना सार्वजनिक गर्ने तथा वार्षिक रूपमा प्रवेश शुल्क लिन नपाउने व्यवस्थालाई कडाइका साथ लागू गराउनुपर्ने। विश्वविद्यालय र इन्जिनियरिङ कलेज संचालनका स्पष्ट र वस्तुगत मापदण्ड तयार गरी लागू गर्ने र विश्वविद्यालयको सम्बन्धन दिँदा मुलुकको आवश्यकता एवम् भौगोलिक सन्तुलनलाई समेत ध्यान दिनुपर्ने।

- (१०) मुलुकमा पर्याप्त रोजगारीका अवसर उपलब्ध हुन नसक्दा लाखौं उत्पादनशील युवाहरू वैदेशिक रोजगारीमा जान बाध्य छन्। तर वैदेशिक रोजगारीलाई व्यवस्थित र मर्यादित बनाउन नसक्दा रोजगारीमा जानुपूर्वदेखि नै ठगिने तथा विदेशमा पुगेपछि समेत करार बमोजिमको सेवा सुविधा प्राप्त गर्न नसकेको अवस्था विद्यमान छ। वैदेशिक रोजगारी सम्बन्धी सेवा केन्द्रबाट मात्र प्रदान गरिने हुँदा आमजनताले सहज रूपमा सेवा प्राप्त गर्न सकेका छैनन्। त्यसैले वैदेशिक रोजगारी र श्रम कूटनीतिलाई व्यवस्थित बनाउन विद्यमान कानूनको प्रभावकारी परिपालनामा जोड दिनुपर्ने। साथै वैदेशिक रोजगारीसम्बन्धी सेवालालाई विकेन्द्रित बनाई नागरिक सेवा, गुनासो सुनुवाई र क्षतिपूर्ति वितरण लगायतका सेवालालाई सरलीकृत गरी एकल विन्दु सेवा केन्द्रमार्फत उपलब्ध हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने। साथै वैदेशिक रोजगार कोषमा जम्मा भएको रकम प्रशासनिक खर्चको रूपमा प्रयोग गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गरी उक्त रकमबाट विदेशमा अलपत्र परेकाहरूको उद्धार तथा कामदारको कल्याणसम्बन्धी कार्यमा सदुपयोग गर्न जोड दिनुपर्ने। वैदेशिक रोजगारको क्रममा विभिन्न समयमा विभिन्न मुलुकमा रहेका नेपाली कामदारको तथ्यांक अद्यावधिक हुन नसकेकोले कामदारको यथार्थ विवरण उपलब्ध हुनसक्ने अवस्था छैन। त्यसैले वैदेशिक रोजगारीको सिलसिलामा विदेशमा रहेका नेपाली कामदारको विवरण प्रविष्टि गर्न र नियमित अद्यावधिक हुने गरी डाटावेश तयार गर्नका साथै सम्बद्ध निकायबीच कार्यसंजाल (Network) तयार गर्नुपर्ने। यसका अतिरिक्त नेपाली कामदारहरूको प्रमुख गन्तव्य मुलुकहरूसँग श्रम सम्भौता गर्नेतर्फ अविलम्ब पहल गर्नुपर्ने। अभिमुखिकरण तालिमलाई अनिवार्य र उपयोगी बनाउनका साथै विदेशमा

पुगेपछि स्वास्थ्य परीक्षणमा असफल भई स्वदेश फर्कनुपर्ने बाध्यता रोक्न स्वदेशमा गरिने स्वास्थ्य परीक्षणलाई प्रभावकारी बनाउनुपर्ने।

- (११) मुलुकभित्र विकासका पर्याप्त संभावनाहरू र लगानीका अवसरहरू हुंदाहुंदै पनि आन्तरिक पुंजी परिचालन न्यून मात्र छ भने प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी अपेक्षित रूपमा बढ्न सकेको छैन। एकातिर देशभित्र उपलब्ध लगानीका अवसर र त्यसबाट प्राप्त हुने लाभबारे बाह्य लगानीकर्ता समक्ष उजागर गर्न सकिएको छैन भने अर्कोतिर प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी र प्रतिफलको सुरक्षाबारे लगानीकर्तालाई आश्वस्त पार्न सकिएको छैन। हालै स्थापित लगानी बोर्ड गठनको उद्देश्य मुलुकको समग्र विकासको लागि ठूला लगानीका क्षेत्र पहिचान गर्ने र ती क्षेत्रमा लगानी भित्र्याउने रहे पनि अपेक्षाकृत रूपमा पर्याप्त लगानी आकर्षित गर्न सकिएको छैन। त्यसैले व्यावसायिक सुरक्षा प्रबन्धलाई मजबुत बनाई देशभित्र पर्याप्त वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्न लगानी बोर्ड र अन्य सम्बद्ध निकायहरूको प्रभावकारी परिचालनमा जोड दिनुपर्ने। यसका साथै निर्णय प्रक्रियामा बहुनिकायहरूको संलग्नता रहने प्रक्रियाले लगानीकर्ता वा सेवाग्राही धेरै निकायमा बारम्बार धाउनुपर्ने समस्यालाई सम्बोधन गर्न मन्त्रिपरिषद अन्तर्गत बहुनिकायको संयुक्त संयन्त्र बनाई एकद्वारबाट अन्तिम निर्णय गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने।
- (१२) मुलुकको कमजोर आन्तरिक उत्पादन क्षमताका कारण आयातित वस्तुको उपभोगमा अत्यधिक निर्भरता बढेको छ भने भू-परिवेष्ठित भौगोलिक अवस्थितिको कारण परिवहन र दैनिक उपभोग्य सामानको आपूर्तिमा थुप्रै समस्याहरू भोग्नुपर्ने अवस्था विद्यमान छ। तुलनात्मक लाभ र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको पहिचान गरी आयातमाथिको अत्यधिक निर्भरतालाई कम गर्न आन्तरिक उत्पादन अभिवृद्धि गर्नुपर्ने चुनौती छ। त्यसैले स्वदेशी उत्पादनलाई प्राथमिकता दिई उपभोग गर्ने तथा छिमेकी मुलुकसंगको यातायात सम्पर्कलाई थप सुदृढ र गुणस्तरीय बनाउँदै खाद्यान्न, लत्ताकपडा लगायत इन्धन आपूर्तिको सहज व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ। यसका लागि जोगवनी, काँकडभिट्टा, रक्सौल, रुपैडिया लगायत भारतसंगका प्रमुख व्यापारिक नाकाहरूतर्फको सडक संजाललाई स्तरोन्नति गरी थप व्यवस्थित बनाउनुपर्ने। साथै चीनको खासा, केरुङ लगायतसंगको यातायात सम्पर्कलाई वर्षेभरि आवागमन गर्न सकिने गरी सडक सञ्जालको विस्तार गर्नका साथै चीनबाट सहज रूपमा उपभोग्य सामान र इन्धन लगायतका वस्तु आपूर्ति गर्न किमाथान्का लगायतका नाकालाई थप व्यवस्थित बनाई सडक सञ्जालीकरण मार्फत जोड्नेतर्फ अविलम्ब

पहल हुनुपर्ने। मुलुकको समग्र विकासका लागि नेपाललाई दुई ठूला छिमेकी मुलुकहरू भारत र चीनबीचको व्यापारिक ट्रान्जिट प्वाइन्टको रूपमा विकास गर्ने उपयुक्त रणनीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने।

- (१३) वन फडानी गरी अनियन्त्रित बसोबास गर्ने तथा खासगरी चुरे क्षेत्रबाट अनधिकृत रूपमा ढुंगा, गिट्टी र बालुवा उत्खनन् गर्ने प्रवृत्तिले वन क्षेत्रमाथिको अतिक्रमण दिनानुदिन बढ्दै गएको छ। वनजन्य उत्पादनको अवैध चोरी निकासीलाई रोक्न नसक्दा वन विनाश हुने क्रम नरोकिएको मात्र होइन वातावरणमा समेत नकारात्मक प्रभावको जोखिम बढ्दै गएको छ। यसैले वन क्षेत्रको विकासका लागि समुदायको परिचालन र सहभागिता अभिवृद्धि गर्न सकेमा सामुदायिक स्वामित्व र अपनत्व बढ्न गई दिगो विकासमा टेवा पुग्ने देखिन्छ। त्यसैगरी इन्धनको रूपमा वन जंगलमाथिको निर्भरता कम गर्न बैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोगमा जोड दिनुपर्ने। साथै खुला स्थानहरूमा वृक्षारोपण गर्ने र बोटविरूवाको संरक्षणसम्बन्धी कार्यलाई अभियानको रूपमा संचालन गर्नुपर्ने। चुरे क्षेत्रको संवेदनशिलता, संभावना र जोखिमको अध्ययन र विश्लेषण गरी तदनुरूप वर्गिकरण एवं संभावना र जोखिमको सम्बोधन गर्न उपयुक्त रणनीति अवलम्बन गर्नुका साथै साथै वनजंगल तथा वनजन्य उत्पादनको व्यावसायिक उपयोग र दीगो व्यवस्थापन एवं मूल्य अभिवृद्धिका लागि ठोस नीति बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्ने। संरक्षित क्षेत्र, सिमसार लगायत चुरे क्षेत्रको अतिक्रमण एवम् वन पैदावारको अवैध चोरी निकासी रोक्न अनुगमन कार्यलाई सशक्त र प्रभावकारी बनाउनुपर्ने।
- (१४) विभिन्न धार्मिक मठ मन्दिर, देवालय, गुम्बा आदिका नाममा रहेको गुठी जग्गा अनधिकृत रूपमा व्यक्तिको नाममा दर्ता गर्ने, व्यक्तिगत जग्गामा घुसाउने आदि विकृतिको कारण त्यस्ता गुठी जग्गामाथिको अतिक्रमण दिनानुदिन बढ्दो छ। पशुपति क्षेत्र, बृहत्तर जनकपुर क्षेत्र, लुम्बिनी, मुक्तिनाथ लगायत धार्मिक तीर्थस्थलको नाममा रहेको जग्गामध्ये ठूलो परिमाण लोप भइसकेको अवस्था विद्यमान छ। त्यसैगरी पोखराको फेवाताल, रूपाताल, बेगनास ताल एवं रारा ताल, फोक्सुण्डो ताल लगायत मुलुकका अन्य स्थानमा अवस्थित ताल आसपासको जग्गा समेत अतिक्रमण भइरहेको छ। अतः सरकारी तथा सार्वजनिक जग्गाको अतिक्रमण रोक्नका लागि त्यस्ता जग्गाको साविक नक्सा र अभिलेख पहिचान गर्ने र स्थलगत रूपमा नक्सा बमोजिमको जग्गा यकिन गरेपश्चात एकीकृत अभिलेख तयार गरी जग्गाको उचित व्यवस्थापन र संरक्षणको प्रबन्ध गर्नुपर्ने।

- (१५) देशको विभिन्न भागमा अव्यवस्थित रूपमा बसोबास गरिरहेका सुकुम्बासी समस्याको सम्बोधनका लागि विभिन्न समयमा सुकुम्बासी समस्या समाधान आयोग गठन भई समाधानको प्रयास भए पनि खास नतिजा भने प्राप्त हुन सकेको छैन। दाङको भालुवाङ, कैलालीको अतरिया लगायत काठमाडौं उपत्यकाभित्रको बाग्मती, धोवीखोला, मनोहरा आसपास र मुलुकका विभिन्न स्थानमा सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा अतिक्रमण गरी स्थायी प्रकृतिकै आवासीय संरचना निर्माण गरी लाखौं मानिसहरू बसोबास गर्दै आएका छन्। अतः अनधिकृत रूपमा सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा अतिक्रमण गरी स्थायी आवासीय संरचना बनाई बसोबास गरिरहेकाको हकमा रावल आयोगले दिएका सुझावहरूलाई समेत ध्यानमा राखी एक अधिकार सम्पन्न आयोग गठन गरी उक्त आयोगमार्फत एकपटकको लागि न्यूनतम मूल्य र रजिष्ट्रेशन शुल्क समेत लिई जग्गा हस्तान्तरण गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने। साथै वास्तविक सुकुम्बासीहरूको पहिचान गरी दीर्घकालीन नीतिको अवलम्बनद्वारा मानवोचित जीवनयापनका लागि राज्यबाट आवश्यक व्यवस्था गरिनुपर्ने।
- (१६) देशको कठिन धरातलीय स्वरूपका कारण अन्य यातायात सेवाको विकास गर्न कठिन हुने र हवाई सेवा महँगो भएका कारण आम सर्वसाधारणले सडक यातायातमा नै निर्भर रहनुपरेको छ। त्यसैले सडक सञ्जालको विस्तारमा जोड दिनुका साथै निर्माणाधीन सडकको स्तरोन्नति गरी सडक यातायातलाई सुरक्षित, भरपर्दो र पहुँचयोग्य बनाउनुपर्ने। उतर-दक्षिण लोकमार्ग, मध्यपहाडी लोकमार्ग, पूर्व-पश्चिम लोकमार्ग तथा हुलाकी राजमार्गको ट्रयाक निर्माण भए पनि दोहोरो सवारी साधन आवतजावत गर्नसक्ने गरी सडक विस्तार र स्तरोन्नति गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। त्यसैले ती लोकमार्गहरूमा वर्षेभरि यातायात संचालन हुनसक्ने गरी सडक विस्तार तथा स्तरोन्नति गर्न ठोस कार्ययोजना बनाई पर्याप्त बजेट परिचालनमार्फत कार्य संचालन गर्नुपर्ने।
- (१७) देशको एक मात्र अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको रूपमा रहेको त्रिभुवन विमानस्थलको धावन मार्ग र अन्य भौतिक संरचनाको अवस्था हेर्दा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा मुलुकको छवि नै खस्कन सक्ने अवस्था विद्यमान छ। हवाई चापमा भएको वृद्धिसँगै विमानस्थलको भौतिक तथा प्राविधिक संरचना र गुणस्तर सुधार हुन नसक्दा हवाई उडान र अवतरणको समयमा विभिन्न जोखिमहरू बढ्दै गएका छन्। त्यसैले त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको भौतिक संरचना र प्राविधिक पूर्वाधारमा सुधार गर्ने एवम् उक्त विमानस्थलको चापलाई न्यून गर्न निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको

निर्माणसम्बन्धी कार्य अविलम्ब शुरु गर्नुपर्ने। साथै पोखरा र लुम्बिनीमा क्षेत्रीय विमानस्थलको निर्माण कार्यलाई प्राथमिकताका साथ अघि बढाई जतिसक्दो चाँडो निर्माण सम्पन्न गर्नुपर्ने।

- (१८) सहकारी क्षेत्रले सामाजिक परिचालन, सामुदायिक विकास तथा गाउँघरमा रहेको स-साना पुँजी परिचालनमा समेत योगदान पुऱ्याएको छ। यो क्षेत्र सरकारको विकास साभेदारको रूपमा स्थापित हुनसक्ने संभावना भए पनि यस क्षेत्रको व्यवस्थापन त्यति सन्तोषजनक छैन। देशमा संचालित सहकारी संस्थामार्फत बचत परिचालनको माध्यमबाट सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा योगदान गर्नसक्ने पर्याप्त संभावना भए पनि यस क्षेत्रमा विभिन्न विकृतिहरू समेत बढ्दै गएको सन्दर्भमा सर्वसाधारण जनताको जीवनभरको आम्दानी संचालकहरूबाट अपचलन गर्ने जस्ता समस्या पनि देखिएका छन्। त्यसैले सहकारी सम्बन्धी ठोस नीति तथा कानुन तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने तथा सहकारी संस्थाको नियमन, अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउनको साथै सहकारी संस्थाका संचयकर्ताको बचत सुरक्षाका लागि बचत सुरक्षण कोषको प्रबन्ध गर्नुपर्ने।
- (१९) काठमाडौँ उपत्यकामा सवारी साधनको अत्यधिक चापका कारण सडकहरूमा सवारी आवागमन प्रभावित हुने गरेको छ। छोटो दूरी पार गर्न पनि घण्टौँसम्म ट्रफिक जाममा पर्ने संभावना छ भने यसको कारण सडक दुर्घटनाको जोखिम पनि त्यतिकै बढिरहेको छ। अर्कोतिर पुराना सवारी साधनले वातावरण प्रदूषित बनाउँदा मानव स्वास्थ्यमा समेत समस्या बढेको छ। त्यसैले विद्युतीय सवारीको आयात र उपयोगलाई प्रोत्साहित गर्दै काठमाडौँ उपत्यकाको वाग्मती, विष्णुमती, मनहरा लगायतका नदी किनारबाट लिंकरोड तथा सवारी साधनको बढी आवागमन हुने स्थानमा फ्लाइओभरको निर्माण गर्न प्राथमिकता दिनुपर्ने। काठमाडौँ उपत्यकामा एक पटकका लागि निश्चित सुविधा वा सहूलियत दिई पुराना सवारी साधनहरूलाई विस्थापित गरी नयाँ र ठूला सवारी साधन (mass transportation) भित्र्याउने नीति लागू गर्नुपर्ने। साथै, ट्रफिक व्यवस्थापनमा आधुनिक प्रविधिको प्रयोगमा जोड दिनुपर्ने।
- (२०) काठमाडौँ महानगरपालिका लगायत उपत्यकाका तीन जिल्लामा सडकको गुणस्तर अपेक्षाकृत रूपमा सुधार हुन नसकेको एवम् साना सवारीको संख्यात्मक वृद्धिका कारण सवारी साधनको अत्यधिक चाप छ। त्यसैगरी काठमाडौँ उपत्यकामा अत्यधिक जनघनत्व बढेको अवस्थालाई समेत मध्यनजर राखी बैकल्पिक

यातायातको व्यवस्था गर्न ढिला गर्नु हुंदैन। त्यसैले काठमाडौं उपत्यकाभित्र मेट्रो रेल र मोनो रेलको संचालनका लागि संभाव्यता अध्ययन गरी रेल सेवा संचालनको पहल गर्नुपर्ने।

- (२१) खासगरी भौतिक पूर्वाधारसम्बन्धी विकास आयोजनाको निर्माण गर्दा विभिन्न निकायबीच आवश्यक समन्वय हुन नसक्दा एउटा निकायले अर्को निकायमाथि जिम्मेवारी पन्छाउने वा जिम्मेवार निकायले निर्धारित कार्य नगर्ने प्रवृत्तिले कार्य संचालनमा ढिलाइ समेत हुने गरेको पाइएको छ। नगरपालिका तथा नगरोन्मुख गाउँ विकास समितिहरूमा पूर्वाधार निर्माणको क्रममा सम्बद्ध निकायहरूबीच समन्वय हुन नसक्दा काममा दोहोरोपना तथा बाधा समेत पर्ने गरेको छ। उदाहरणको रूपमा सडक, खानेपानी, दूरसंचार, ढल निकाससम्बन्धी कार्य गर्ने निकायहरूबीच समन्वय हुन नसक्दा सडक कालोपत्रे भएको केही समयमा नै खानेपानी, ढल आदि निर्माण गर्न पक्की सडक भत्काउने गरेको पाइएको छ। त्यसैले सडक, खानेपानी, ढल, विद्युत, टेलिफोन लगायतका पूर्वाधारहरूको निर्माणका लागि निश्चित मापदण्ड बनाई सोही बमोजिम भौतिक पूर्वाधारको संयोजित र दिगो विकासका लागि समन्वयात्मक व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउन एकीकृत कार्यान्वयन कार्ययोजना तयार गरी लागू गर्नुपर्ने।
- (२२) राष्ट्रिय गौरवका आयोजना लगायत अन्य विकास आयोजनाहरू निर्धारित समयभित्र नै सम्पन्न गर्ने पद्धति एवं संयन्त्रको विकास गर्नु आवश्यक छ। खासगरी विकास निर्माण कार्यमा संलग्न सार्वजनिक निकायका प्रमुख तथा आयोजना व्यवस्थापक एवं सरकारी निकायका जिम्मेवार पदाधिकारीसँग कार्यसम्पादन सम्झौता गर्ने र सम्झौताको शर्त बमोजिम निर्धारित गुणस्तर, समय र लागतमा कार्य सम्पन्न नगर्ने जिम्मेवार पदाधिकारीलाई कारबाही गर्ने तथा उल्लेख्य कार्यसम्पादन गर्ने परियोजना व्यवस्थापकलाई उचित सम्मान तथा पुरस्कार दिने व्यवस्थालाई थप प्रभावकारी बनाउनुपर्ने। साथै, विभिन्न आयोजनामा कार्यरत परियोजना व्यवस्थापकलाई समय अगावै सुरुवा गर्नुपरेमा आयोजना व्यवस्थापनको बैकल्पिक व्यवस्था गरेर मात्र सुरुवा गर्ने नीति अवलम्बन गर्नुपर्ने।
- (२३) लामो समयदेखि गरिबी निवारणको नाममा ठूलो धनराशि खर्च भएको भए पनि गरिबीको सघनता र गहनतामा सापेक्षिक गिरावट आउन सकेको छैन। गरिबी निवारणको उद्देश्यले बाह्य विकास साभेदारबाट प्राप्त स्रोत साधन समेत परिचालन गरी गरिब लक्षित विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालन गरिए पनि तिनले सार्थक नतिजा

दिन सकेको देखिंदैन। गरिबी निवारण कोषको प्रशासनिक खर्चको सानो अंशमाथि आयोगले अनुगमन गर्दा नै विभिन्न अनियमितताहरू देखिनुले यस्ता कार्यक्रमको औचित्यतामाथि नै प्रश्न उठ्नु अस्वाभाविक होइन। त्यसैले गरिबी निवारणसम्बन्धी सरकारको प्राथमिकतालाई नतिजामुखी बनाउन गरिब केन्द्रित लक्षित कार्यक्रम छनौटका आधार तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन पद्धतिको पुनरावलोकन गर्नुपर्ने।

- (२४) स्थानीय स्वायत्त शासनको मान्यता बमोजिम स्थानीय निकायहरूलाई स्रोत साधन, बजेट र अधिकारको व्यवस्था भए पनि सो अनुरूपको क्षमता विकास हुन भने सकेको छैन। स्थानीय स्तरमा नागरिक सेवा प्रवाहमा प्रत्यक्ष संलग्न हुने गाउँ विकास समितिहरूमा गा.वि.स. सचिवको दरबन्दी लामो समयसम्म रिक्त रहने तथा एउटै गा.वि.स. सचिवले एकभन्दा बढी गा.वि.स. को कार्य संचालन गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान हुँदा नागरिक सेवा प्रभावित हुने गरेको छ। साथै कर्मचारीहरू गा.वि.स. सचिवको पदमा रही काम गर्न अनिच्छुक रहने र अन्यत्र सरुवा गरी जान चाहने बढ्दो प्रवृत्तिका कारण समेत स्थानीय तहको सेवा प्रवाह थप प्रभावित भएको छ। त्यसैले स्थायी पदपूर्तिका लागि विज्ञापन गर्दा नै गा.वि.स. सचिव पदको लागि छुट्टै परीक्षा लिई कर्मचारी पठाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने वा गा.वि.स. सचिवमा कार्यरत कर्मचारीहरूका लागि उपयुक्त प्रोत्साहन प्रणाली लागू गरी कर्मचारीलाई स्थानीय तहमा टिकाइराख्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने।
- (२५) लामो समयसम्म स्थानीय निकायमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको रिक्तताका कारण स्थानीय तहमा नेपाल सरकारका कर्मचारीबाट नै जनप्रतिनिधिले गर्ने कार्य समेत सम्पादन हुँदै आएको छ। यसरी जनप्रतिनिधिको अभावको अवस्थामा खासगरी स्थानीय विकास अधिकारी तथा कार्यकारी अधिकृतहरूको भूमिका अपेक्षाकृत रूपमा प्रभावकारी हुन नसक्दा स्थानीय तहबाट प्रदान गरिने सेवा सुविधाहरू प्रभावित हुने त छुँदै छ, आन्तरिक नियन्त्रण र जवाफदेहिता समेत कमजोर बन्दै गएको छ। अतः सर्वसाधारण जनताले स्थानीय तहबाट पाउनुपर्ने सेवा सुविधाहरू सहजताका साथ उपलब्ध गराउन एवम् स्थानीय तहको जवाफदेहिता अभिवृद्धि गर्न अविलम्ब स्थानीय निकायको निर्वाचन गराउनुपर्ने।
- (२६) जन्म, मृत्यु, बसाईसराई जस्ता व्यक्तिगत घटनासम्बन्धी स्थानीय पञ्जीकरण प्रणाली व्यवस्थित हुन नसकेको र एकीकृत अभिलेख प्रणाली स्थापना गर्न नसकिएका कारण नागरिकता प्रमाण-पत्र, जग्गाधनी प्रमाण-पूजा, सवारी चालक अनुमतिपत्र लगायतका सेवा प्राप्त गर्ने क्रममा आमजनताले अनावश्यक भण्डार व्यहोर्नुपरेको

अवस्था छ । त्यसैगरी आधिकारिक एकीकृत अभिलेखको अभावमा कतिपय सन्दर्भमा नक्कली कागजात जारी गर्ने एवम् अनधिकृत व्यक्तिले समेत यस्ता कागजात लिन विकृति समेत देखिएका छन् । प्रत्येक व्यक्तिको एकीकृत व्यक्तिगत विवरण समावेश गरी राष्ट्रिय परिचय(पत्र (National ID Card) बनाउने कार्य केही समयअघि नै शुरू भए पनि त्यसले खास गति लिन सकेको छैन । त्यसैले राष्ट्रिय परिचय-पत्र निर्माणसम्बन्धी कार्यलाई तदारुकताका साथ लागू गर्नुपर्ने ।

- (२७) २०७२ वैशाख १२ गतेको विनाशकारी भूकम्पको कारण जनधन गुमाएका र घरवारविहीन बनेका परिवारको पुनःस्थापना एवम् भत्केका सरकारी भौतिक संरचनाहरू तथा धार्मिक, सांस्कृतिक धरोहरहरूको पुनःनिर्माण र पुनःस्थापनासम्बन्धी कार्यलाई तदारुकताका साथ अघि बढाउन दातृ निकायसमक्ष गरेको प्रतिबद्धता कार्यान्वयन गर्न उपयुक्त निकाय वा संरचनामार्फत अविलम्ब प्राथमिकता निर्धारण गरी ठोस कार्ययोजना सहित पुनःनिर्माण कार्य अघि बढाउनुपर्ने ।
- (२८) आगामी दिनमा विपद्बाट पर्नसक्ने अनपेक्षित क्षति कम गर्न, विपद्को सामना गर्ने पूर्वसावधानी, पूर्वतयारी लगायत विपद् व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी र चुस्त बनाउन दक्ष जनशक्ति संलग्न विपद् व्यवस्थापन कार्यटोली गठन गरी आवश्यक स्रोत साधन उपलब्ध गराई परिचालनको प्रबन्ध गर्नुपर्ने ।
- (२९) काठमाडौं उपत्यका लगायत प्रमुख शहरी क्षेत्रहरूमा निर्माण गरिएका अपार्टमेण्ट तथा सपिड मलहरूले निर्धारित भवन संहिता कडाइका साथ पालना नगर्दा एवम् त्यस्ता विषयमा नियमित अनुगमन हुन नसक्दा त्यस्ता भवनहरू उच्च जोखिमयुक्त रहेको पाइएको छ । अतः आगामी दिनमा भूकम्पको जोखिमलाई समेत मध्यनजर राखी उचाइयुक्त घर भवन निर्माण अनुमतिका आधार तथा मापदण्ड र पालना गर्नुपर्ने शर्तहरू परिमार्जन गरी प्रभावकारी रूपमा लागू गर्नुपर्ने ।
- (३०) सामाजिक परिचालन, जनचेतना अभिवृद्धि, सामाजिक पैरवी लगायत सामाजिक, आर्थिक रूपान्तरणको उद्देश्यले देशमा ठूलो संख्यामा संचालित गैरसरकारी संस्थाहरूले सरकारले औपचारिक माध्यमबाट प्राप्त गर्ने वैदेशिक स्रोतकै हाराहारीको बजेट परिचालन गर्दै आएका छन् । यद्यपि यस्ता गैरसरकारी संस्थाहरू राष्ट्रको प्राथमिकता अनुरूप दुर्गम क्षेत्रमा परिचालन हुने भन्दा पनि सुगम स्थानमा नै बढी केन्द्रित रहेको पाइएको छ । गैरसरकारी संस्था परिचालनसम्बन्धी स्पष्ट नीति बन्न नसक्दा संचालित कार्यक्रमको औचित्यता तथा स्रोत साधन प्राप्ति र परिचालनमा पारदर्शिता एवम् जवाफदेहिता जस्ता विषयमा प्रश्न उठ्ने गरेको छ । यसैले

गैरसरकारी संस्थाको नियमन, परिचालन र व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य गर्न एकल निकायको व्यवस्था गरी अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण सम्बन्धी कार्यलाई प्रभावकारी बनाउनुपर्ने। साथै, सरकारको विकास प्राथमिकता (Development Priority Framework) मा कार्य गर्ने गैरसरकारी संस्थालाई मात्र दर्ता गरी सकेसम्म एउटै स्थानमा एकै प्रकृति र कार्यक्षेत्र भएका धेरै संस्थाहरूको भीड (crowd) नहुने गरी परिचालन गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने।

- (३१) विश्व व्यापार संगठनको सदस्यको हैसियतले नेपालले करका दरमा सोही बमोजिम समायोजन गर्नुपर्ने चुनौती भए पनि कर प्रणालीमा अपेक्षाकृत सुधार हुन सकेको देखिंदैन। भन्सारमा न्यून विजकीकरणको समस्या तथा मूल्य अभिवृद्धि करको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसकेका कारण अपेक्षित रूपमा भन्सार र मूल्य अभिवृद्धि कर उठ्न सकेको छैन। त्यसैगरी करको दायरा विस्तार तथा स्वयं कर घोषणा आदि कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेको देखिंदैन। मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणाली अन्तर्गत निजी व्यवसायीहरूले उपभोक्ताबाट कर असुल गरे पनि बिल विजक जारी नगर्ने प्रवृत्ति पूर्णतः नियन्त्रण हुन सकेको छैन। यसका अलावा पटके रूपमा 'कर फछ्यौट आयोग' गठन गरी कर तिर्ने दायित्वबाट उन्मुक्ति लिने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न तथा कर छली र न्यून विजकीकरण नियन्त्रण गर्न एवम् करको दायरा विस्तारसम्बन्धी कार्य लगायत कर प्रणालीमा समयानुकूल सुधार गर्न स्थायी प्रकृतिको अधिकार सम्पन्न संयन्त्र स्थापना गरिनुपर्ने।
- (३२) सार्वजनिक यातायात, आपूर्ति व्यवस्थापन, सार्वजनिक ठेक्कापट्टा लगायतका क्षेत्रमा अझसम्म पनि एकाधिकार, काटेल्डिङ, सिण्डीकेट जस्ता विकृतिहरू विद्यमान हुँदा खुल्ला र प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा व्यवसाय गर्ने वातावरण सुनिश्चित गर्न बाधा उत्पन्न भएको समेत देखिएको छ। सार्वजनिक खरिद तथा सरकारी ठेक्का प्रणालीमा विद्युतीय टेण्डर प्रक्रियाको अवलम्बन गर्नुपर्ने व्यवस्था भए पनि टेण्डर प्रक्रियामा नै अनावश्यक अवरोध र मिलेमतो गरी वस्तु तथा सेवाको गुणस्तरमा सम्भौता गर्ने प्रवृत्ति समेत विद्यमान छ। त्यसैले यस्ता प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न र व्यावसायिक प्रतिस्पर्धा अभिवृद्धि गर्न बजार अनुगमन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउनुका साथै सार्वजनिक खरिद तथा निर्माणसम्बन्धी कार्यमा विद्युतीय टेण्डर प्रक्रियालाई बढावा दिनुपर्ने।
- (३३) लोकतान्त्रिक पद्धतिको उपजको रूपमा सरकारी सेवा र निजामती सेवामा समेत कर्मचारी ट्रेड युनियन खोल्ने र संगठनमा आवद्ध हुने व्यवस्था गरिए पनि ट्रेड

युनियनहरू राजनीतिक दलको भातृ संगठनको रूपमा विकसित हुँदा विभिन्न समस्याहरू समेत देखिएका छन्। पेशागत र व्यावसायिक हकहितभन्दा कर्मचारीको सरुवा, पदस्थापना लगायत विषयहरूमा कर्मचारी ट्रेड युनियनहरू केन्द्रित हुँदा प्रशासनिक व्यवस्थापनमा सहजीकरण हुनुभन्दा पनि समस्या सिर्जना भएका उदाहरण देखिएका छन्। त्यसैले ट्रेड युनियनलाई पेशागत र व्यावसायिक हित तथा नागरिक सेवा प्रवाहमा सुधारको संवाहकको रूपमा परिचालन गर्न विद्यमान बहु ट्रेड युनियनको सट्टा अविलम्ब आधिकारिक एकल ट्रेड युनियनको निर्वाचन गर्नुपर्ने।

- (३४) देशमा आन्तरिक स्रोत परिचालन र प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको सीमितताका कारण वैदेशिक सहायतामाथिको निर्भरता दिनानुदिन बढ्दै गएको छ। उल्लिखित सन्दर्भमा आन्तरिक प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने दिशामा वैदेशिक सहायताको उपयोग गर्नु आजको आवश्यकता बनेको छ। यसका लागि वैदेशिक सहायतालाई राष्ट्रिय बजेट प्रणालीमार्फत प्राथमिकताका क्षेत्रमा परिचालन गर्न उपयुक्त पद्धतिको विकास गर्नुपर्ने।
- (३५) नेपाल सरकारका विभिन्न निकायहरूको संगठन संरचना धेरै पुरानो भई समयानुकूल परिमार्जन हुन नसक्दा कतिपय निकायहरूमा कार्यबोभको आधारमा कर्मचारी दरबन्दी न्यून रहेको अवस्था छ भने कतिपयमा कामको अनुपातमा अत्याधिक कर्मचारी रहेको स्थिति विद्यमान छ। यसरी व्यवस्थापन पद्धतिमा सुधार, प्रविधिको विकास एवम् सेवा प्रवाह प्रणालीमा परिवर्तन भइसक्दा पनि संगठन संरचना भने पुरानै रहनुले कतिपय निकायको पुनःसंरचना आवश्यक देखिएको छ। खासगरी विद्यमान संरचना अन्तर्गत विभाग तथा क्षेत्रीय निर्देशनालयको भूमिका खासै प्रभावकारी हुन सकेको देखिँदैन। त्यसैले आगामी दिनमा राज्य पुनःसंरचनाको सन्दर्भलाई समेत ध्यानमा राखी सेवा प्रवाहलाई सहज, सरल र प्रभावकारी बनाउन तथा आवश्यकता अनुसार जनशक्तिको प्रवन्ध गर्न सार्वजनिक निकायहरूको संगठन तथा दरबन्दी संरचना पुनरावलोकन गर्नुपर्ने।
- (३६) हाल नेपालमा २०० भन्दा बढी वाणिज्य बैंक, विकास बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू संचालनमा रहेका छन्। देशको कुल राष्ट्रिय उत्पादन र आन्तरिक पुँजीको आकारको सापेक्षतामा यस्ता संस्थाको संख्या र आकारलाई वान्छित सीमामा राख्नुपर्ने यथार्थतालाई ध्यानमा राखी पछिल्ला दिनमा यी निकायको मर्जर हुने क्रम भने बढिरहेको छ। यद्यपि केही बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट विशुद्ध व्यावसायिक

कार्यभन्दा पनि केही सीमित वर्गको हितमा कार्य गर्ने र आम बचतकर्ताको निक्षेप जोखिममा पार्ने कार्य समेत भएको पाइएको छ। यस्ता कार्यलाई निरुत्साहित गर्न र वित्तीय जोखिम न्यून गर्न उपयुक्त आर्थिक नीति लागू गराउनुका साथै नियामक तथा अनुगमनकारी निकायको भूमिकालाई अभि प्रभावकारी बनाउनुपर्ने।

- (३७) सार्वजनिक निकायहरूको निकायगत आचारसंहिता तर्जुमा गरी लागू गराउने प्रयत्न गरेको भए पनि उचित अनुगमनको अभावमा त्यसले गति लिन सकेको छैन। त्यसैले सार्वजनिक क्षेत्रमा सदाचार पद्धतिको विकास गर्न राष्ट्रिय नैतिकता र निष्ठा नीति (National Ethics and Integrity Policy) तयार गरी कडाइका साथ लागू गर्नुपर्ने।
- (३८) सार्वजनिक कार्यको अनुगमन र सुपरिवेक्षणसम्बन्धी व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउन सकेमा सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सुधार तथा विकास आयोजनाको गुणस्तर अभिवृद्धि हुने निश्चित छ। सार्वजनिक क्षेत्रमा अनुगमन र मूल्यांकनसम्बन्धी कार्यले खासै महत्व पाउन सकेको छैन। सार्वजनिक निकायको कार्य संचालन प्रक्रियामा सुधार हुन नसक्दा सेवाग्राहीले अनावश्यक भन्फट व्यहोर्नुपर्ने अवस्था छ। सरकारी कार्यालयहरूमा दलाल र विचौलियाहरूको उपस्थितिले सेवा प्रवाहमा अनावश्यक तह मात्र बढाएको छ। बजार अनुगमनसम्बन्धी कार्य प्रभावकारी हुन नसक्दा कृत्रिम अभाव एवम् एकाधिकार लगायतका समस्या बढेको र उपभोक्ताहरू चर्को मूल्य तिर्न बाध्य हुनुपरेको अवस्था छ। त्यसैले अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण कार्यमा संलग्न निकायहरूको क्षमता विकास गरी अनुगमनसम्बन्धी कार्यलाई थप प्रभावकारी र नतिजामुखी बनाउनुपर्ने।
- (३९) नागरिक सेवा प्रवाहलाई आमजनताको घरदौलोमा सहज रूपमा पुऱ्याउन जनताले चाहेको स्थानबाट सेवा प्रवाहको प्रवन्ध गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। सरकारी निकायहरूबाट प्रदान गरिने सेवालाई निर्धारित समय, लागत र चुस्त प्रक्रियाबाट प्रवाह हुने व्यवस्थाका लागि सेवा प्रवाह कार्यविधि तथा निर्देिकाहरू तयार गरिएको भएपनि तिनको प्रभावकारी कार्यान्वयन भने हुन सकेको देखिंदैन। अतः त्यस्ता कार्यविधि र निर्देिकाहरूलाई समयानुकूल परिमार्जन गरी कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने। सम्बद्ध निकायहरूबीच कमजोर समन्वयका कारण खासगरी विकास आयोजनाको निर्माण सम्बन्धी कार्यमा ढिलाई हुने तथा आयोजना व्यवस्थापनमा समस्या सिर्जना हुने गरेको छ। यसैले यस्ता कार्यको समन्वय र सहजीकरणका लागि प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद कार्यालय अन्तर्गत एकल सेवा केन्द्र

(One door) को स्थापना हुनुपर्ने। यसका अतिरिक्त नागरिक सेवामा जनताको सहज पहुँच सुनिश्चित गर्न एकल विन्दु सेवा प्रवाह प्रणालीको विकास तथा सेवा केन्द्रको स्थापना र संचालन एवं एकीकृत घुम्ती सेवा संचालनमा जोड दिनुपर्ने। साथै, नागरिक बडापत्रको मर्म र भावना अनुरूप कार्यान्वयनयोग्य प्रावधानहरू समेटि समयानुकूल परिमार्जन गर्नुपर्ने।

- (४०) तुलनात्मक लाभ तथा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताका दृष्टिले देशमा व्यापारिक क्षेत्रको विकासको संभावना भएपनि वैदेशिक व्यापारबाट अपेक्षित लाभ लिन सकिएको छैन। कमजोर आन्तरिक उत्पादन क्षमता एवं उच्च उत्पादन लागतका कारण आयातमाथिको निर्भरता तथा व्यापार घाटा निरन्तर बढ्दो छ। अतः प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गरी राष्ट्रिय उत्पादनलाई प्राथमिकता दिन र व्यापार विविधिकरण गर्न कृषि नीति, जलश्रोत नीति, पर्यटन नीति, औद्योगिक नीति, वाणिज्य नीति र वैदेशिक लगानी नीति लगायतका नीतिहरूको समन्वयात्मक एवं प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्ने।
- (४१) विभिन्न सरकारी निकायमा रहेका पुराना सवारी साधन, उपकरण, मेशिनरी औजार आदिको समयमा नै लिलाम हुन नसक्दा त्यस्ता सरसामग्रीहरूले अनावश्यक स्थान ओगट्ने, चोरी वा नष्ट हुने संभावना बढ्दै गएको छ। त्यसैले पुराना सरसामानहरू यथासमयमा नै लिलाम गर्ने व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा कडाईका साथ लागू गर्नुपर्ने।
- (४२) सार्वजनिक निकायमा कार्यरत पदाधिकारी र कर्मचारीहरूमा समयमा निर्णय नगर्ने प्रवृत्तिका कारण कतिपय काम कारवाहीमा ढिलासुस्ती हुने वा विकास आयोजनाहरू समयमा सम्पन्न गर्न बाधा उत्पन्न हुने गरेको छ। अझ कतिपय सामान्य प्रशासनिक विषयलाई समेत नीतिगत निर्णयका नाममा मन्त्रिपरिषदबाट निर्णय गराउने परिपाटी बढ्दो छ। अतः यस्ता प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न र समयमा निर्णय नगर्ने पदाधिकारी एवं कर्मचारीलाई कारवाहीको दायरामा ल्याउने तथा निर्णय नगरेबापत सरकारलाई भएको हानी नोक्सानीको क्षतिपूर्ति भराउने व्यवस्थालाई कडाईका साथ लागू गर्नुपर्ने। यसका साथै नीतिगत निर्णयको आधार र औचित्य समेत स्पष्ट गरी परिभाषित गर्नुपर्ने र नीतिगत र प्रशासनिक निर्णयको सीमा निर्धारण गरी सामान्य प्रशासनिक विषयलाई समेत नीतिगत निर्णयका लागि मन्त्रिपरिषदमा पेश गर्ने परिपाटीलाई निरुत्साहित गर्नुपर्ने।

निष्कर्ष :

विकासका दृष्टिले हाम्रो देशमा प्रसस्त सम्भावनाहरू भए पनि विभिन्न कारणले तिनको उपयोग हुन नसकेको यथार्थ हाम्रो सामु छ। सुशासन, आर्थिक समृद्धि र सामाजिक रूपान्तरणका लागि भिन्न नीति तथा कार्यक्रमहरू तर्जुमा भई कार्यान्वयन गरिए पनि सार्थक नतिजा भने प्राप्त हुन सकेको छैन। यसरी देशको समग्र विकास र समृद्धिको प्रमुख बाधक वा कारक तत्व भ्रष्टाचार भएको हुँदा यस संक्रामक रोगको निदान र रोकथाम अनिवार्य छ। त्यसैले भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि विद्यमान संविधान, कानून, विधि र पद्धतिको परिधिभित्र रही आयोगले कार्यसम्पादन गर्दै आएको सबैमा विदितै छ। सूचना प्रविधिको विकाससँगै चेतनास्तरमा समेत बढोत्तरी भएको छ। राज्यका निकायहरूको कार्यशैली र कर्मचारीहरूको सार्वजनिक दायित्व निर्वाहका विषयमा नागरिक पहरेदारी बढ्नु सेवा प्रवाहको दृष्टिले सकारात्मक पक्ष हो। राज्यका निकायहरू नागरिकप्रति जिम्मेवार र जवाफदेही भई कर्तव्य निर्वाह गर्न तल्लिन एवं प्रतिबद्ध भएमा मात्र सुशासन प्रवर्द्धनमा सार्थक टेवा पुग्ने देखिन्छ। भ्रष्टाचारमुक्त समाज निर्माण गर्दै सुशासनप्रतिको नागरिक अपेक्षा र अभिलाषालाई सम्बोधन गर्नु चुनौतीपूर्ण छ। यसर्थ यस दिशामा आयोग लगायत सम्पूर्ण सरोकार पक्षको सक्रियता र सहकार्य अपरिहार्य छ।

वस्तुतः सुशासन कायम गर्ने प्राथमिक दायित्व सरकारको हो। यस बृहत्तर उद्देश्य प्राप्तिका लागि आयोगले परिपूरक भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ। अनगिन्ति चुनौतिका बावजुद संविधानतः सुम्पिएको दायित्व पूरा गर्न आयोग कर्तव्य पथमा तल्लीन छ।

कतिपय सन्दर्भमा आयोगलाई बहाना बनाएर निर्धारित कार्य नगर्ने प्रवृत्तिप्रति आयोग संवेदनशील छ। यस्ता प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न आयोगले उपयुक्त रणनीति अवलम्बन गर्नेछ। विकास कार्यक्रम र विकास आयोजनाहरू समयमा नै सम्पन्न हुने सुनिश्चित गर्न एवं लगानीको उचित प्रतिफल हासिल गर्न निगरानी र पहरेदारीलाई अझ सशक्त बनाउन आयोग प्रतिबद्ध छ। शान्ति, सुशासन र समृद्धि कायम गर्ने दिशामा सरकारका निकायहरूको काम कारवाहीको अनुगमनका साथै कानून कार्यान्वयनको प्रभावकारिताका लागि आयोगले समन्वयकारी भूमिकामा समेत जोड दिदै आएको छ। सरकारको समग्र नीतिको उद्देश्य प्राप्ति तथा सुशासन प्रवर्द्धन, समन्यायिक विकास र आर्थिक समृद्धिको दिशामा आमजनताले अनुभूत गर्नसक्ने सुधारका लागि सम्बद्ध सबै पक्षसँग सहकार्य र हातेमालो गर्न आयोग तत्पर छ।

विभिन्न जटिलता एवं चुनौतीका बावजूद पनि भ्रष्टाचार नियन्त्रण अभियानमा आयोगले यथाशक्य प्रयास गरिरहेको छ, यद्यपि यी प्रयासहरू पर्याप्त भने छैनन्। यसैले विगतमा भएका प्रयासहरूको वस्तुगत विश्लेषण र मूल्यांकन गर्दै आगामी कार्यदिशा तय गर्नुपर्ने टङ्कारो आवश्यकता छ। आगामी दिनमा संघीयतातर्फको शासकीय संरचनासँगै मुलुकी प्रशासनको विभिन्न तह उपरको निगरानी र अनुगमनलाई अझ सघन र सशक्त बनाउनका लागि आयोगको संस्थागत सुदृढीकरण र आन्तरिक क्षमता विकासको दिशातर्फ समेत पहल भईरहेको छ। आमनागरिकको चिन्ता र चासोलाई केन्द्रविन्दुमा राखी भ्रष्टाचारमुक्त समाज निर्माण, सुशासन प्रवर्द्धन, आर्थिक समुन्नती र सामाजिक न्यायको प्रत्याभूति गराउने दिशामा आगामी दिनमा ठोस रणनीतिसहित अघि बढ्न आयोग प्रतिबद्ध छ। देश र जनताको सर्वोपरी हितका लागि आयोगसँग सहकार्य र साभेदारी प्रवर्द्धन गर्न आयोग सबैमा हार्दिक अपिल गर्दछ।

१०८३